

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra humanitních věd

Diplomová práce

**Vybrané aspekty každodenního života na Teplicku za
normalizace a dnes**

Radka Vavroušková

© 2016 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Radka Vavroušková

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Vybrané aspekty každodenního života na Teplicku za normalizace a dnes

Název anglicky

Selected aspects of everyday life in the region of Teplice during normalisation and nowadays

Cíle práce

Cílem práce je zjistit, jak se změnil každodenní život ve zkoumané lokalitě a jak si tuto změnu uvědomují její obyvatelé. V rámci výzkumu bude také sledován mezigenerační rozdíl vnímání historie a vývoj lidové paměti, která může mít nemalý vliv na sebeurčení současných generací a hodnocení jejich žité reality.

Metodika

V teoretické části budou objasněny pojmy normalizace, lidová paměť a další používané termíny. Budou nastíněny postupy dějin každodennosti a přínosy orální historie. V praktické části bude představen Teplický region z pohledu historického, demografického i politického. Následně bude proveden kvalitativní výzkum v podobě nestandardizovaných rozhovorů s obyvateli Teplic a okolí různých generací se zaměřením na vybrané aspekty každodenního života v období normalizace a dnes.

Doporučený rozsah práce

60 – 80 stran

Klíčová slova

normalizace, každodenní život, lidová paměť, dějiny každodennosti, orální historie

Doporučené zdroje informací

- GRÖPEL, Sabine, ed., SVOBODA, Tomáš, ed. a LEÓN, Daniel, ed. Příběhy Sudet = Geschichten aus dem Sudetenland. 1. vyd. Plzeň: Centrum pro komunitní práci, Centrum pro komunitní práci západní Čechy, ©2013. 303 s. ISBN 978-80-87809-02-0.
- KILIÁN, Jan a kol. Teplice. Vydání první. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 541 stran, 16 nečíslovaných stran obrazových příloh. Dějiny českých, moravských a slezských měst. ISBN 978-80-7422-339-6.
- MÜCKE, P. – ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY (AKADEMIE VĚD ČR). CENTRUM ORÁLNÍ HISTORIE, – PELIKÁNOVÁ, H. – VANĚK, M. *Naslouchat hlasům paměti : teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7285-089-1.
- NOSKOVÁ, Jana. Biografická metoda a metoda orální historie: na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu. Vyd. 1. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha – pracoviště Brno, 2014. 109 s. ISBN 978-80-87112-84-7.
- PETRÁŠ, Jiří a kol. Příběh je základ – a lidé příběhy potřebují –, aneb, Teoretické a praktické aspekty orální historie: (sborník příspěvků z konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 2009). České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2010. 224 s. Jihočeský sborník historický, suppl. 3. ISBN 978-80-87311-14-1.
- ŠUBRT, Jiří a kol. Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2013. 256 s. ISBN 978-80-246-2140-1.
- ŠUBRT, Jiří, ed. Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum. Vyd. 1. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. 136 s. Historická sociologie. ISBN 978-80-86879-25-3.
-

Předběžný termín obhajoby

2015/16 LS – PEF

Vedoucí práce

Mgr. Jan Brabec, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra humanitních věd

Elektronicky schváleno dne 9. 11. 2015

doc. PhDr. Michal Lošťák, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 11. 11. 2015

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 29. 03. 2016

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci " Vybrané aspekty každodenního života na Teplicku za normalizace a dnes" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 31. 3. 2016

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala Mgr. Janu Brabci, Ph.D. za odborné vedení, podnětné rady a vstřícnost v průběhu zpracování této práce. Velké poděkování patří také všem narátorům, kteří poskytli rozhovory pro praktickou část práce.

Vybrané aspekty každodenního života na Teplicku za normalizace a dnes

Souhrn

Změna politického a ekonomického systému, započatá Sametovou revolucí v roce 1989, s sebou přinesla i změnu společenskou, spočívající ve změně životního stylu, životních postojů, hodnot a jednání jednotlivců. Základním tématem této diplomové práce je změna každodenního života v závislosti na změně společenského systému ve vybrané oblasti, konkrétně na Teplicku v severozápadních Čechách. Práce komparuje vybrané aspekty každodenního života ve dvou obdobích oddělených právě Sametovou revolucí – obdobím tzv. normalizace a obdobím porevolučním, volně přecházejícím v současnost. Stěžejní metodou výzkumu je orální historie, která pracuje se vzpomínkami pamětníků konkrétních událostí a historických epoch a nabízí tak pohled do života „obyčejných lidí.“ První část práce je věnována teoretickým konceptům paměti, jejího výzkumu a každodennosti, které jsou využity při interpretaci výzkumné části práce. Samotný výzkum pak tvoří komparace pamětí a postojů dvou skupin narátorů – vyrůstajících za normalizace a vyrůstajících v porevolučním období.

Klíčová slova: každodenní život, dějiny každodennosti, orální historie, vzpomínání, normalizace

Selected aspects of everyday life in the region of Teplice during normalization and nowadays

Summary

The change of the political and economic system, started by the Velvet Revolution in 1989, meant also a change of society, consisting in a change of lifestyle, life attitudes, values and behavior of individuals. The essential theme of this thesis is the change of everyday life in response to the change of social system in the selected area, specifically in Teplice in northwest Bohemia. The thesis compares selected aspects of everyday life in two periods separated by the Velvet Revolution - normalization and post-revolutionary period. The research method is oral history which offers an insight into the lives of "ordinary people." The first part of the thesis is devoted to theoretical concepts of memory and everyday life, which are used for interpreting the research. The research is formed by the comparison of memories and attitudes of two groups of narrators – growing up during normalization and growing up in post-revolution period.

Keywords: everyday life, history of everyday life, oral history, recollection, normalization

Obsah

1 Úvod.....	9
2 Cíl práce a Metodologie.....	10
3 Teoretická východiska.....	15
3.1 Historie jako věda.....	15
3.2 Orální historie.....	18
3.2.1 Vznik a vývoj orální historie	19
3.2.2 Charakteristika orálně historických vyprávění	20
3.3 Historie a paměť	21
3.3.1 Kolektivní paměť a historické vědomí	26
3.4 Studium každodennosti	31
4 Praktická část.....	33
4.1 Období normalizace	33
4.2 Město Teplice.....	37
4.3 Každodennost na Teplicku za normalizace a dnes.....	42
5 Zhodnocení výsledků.....	69
6 Závěr	73
7 Seznam použitých zdrojů.....	75
8 Seznam tabulek.....	80

1 Úvod

Sametová revoluce v roce 1989, která ukončila více než 40 let komunistické vlády, je jedním z důležitých milníků české historie. Nebyla však změnou pouze politického, případně ekonomického režimu země. Více než cokoliv jiného je třeba ji vnímat jako změnu společenskou, jelikož na jejím základě došlo k podstatným změnám struktury společnosti, způsobu života, uvažování lidí i celospolečenského diskursu.

Autorka diplomové práce si klade otázku, do jaké míry se tato společenská změna skutečně podepsala na každodenním životě jednotlivců? Nakolik změnili své vzorce chování a nakolik v nich zůstávají stopy dřívějšího režimu?

Těmito tématy se bude práce zabývat prostřednictvím výzkumu o vybraných aspektech každodenního života za normalizace a dnes. Proč právě normalizace? Čtyřicetiletá vláda komunistické strany nebyla zcela homogenním obdobím. Lze sledovat její různé proměny, se kterými se měnil i život v jednotlivých érách. Normalizační léta, jak bude v práci vysvětleno, jsou obdobím trvajícím od roku 1969 až do Sametové revoluce. Předcházela tedy současné „demokratické éře“ a přímo tak determinovala život a životní postoje nemalé části dnešní populace.

V práci budou nejprve vysvětlena základní teoretická východiska, ze kterých vychází výzkumná část práce. Jelikož výzkum tématu je postaven na výpovědích pamětníků, bude stručně vysvětlen historiografický vývoj, který předcházel přijetí tohoto způsobu historického bádání. Bude také představena orální historie, coby nosný metodologický přístup k prováděnému výzkumu. Vzhledem k charakteru práce bude nastíněn vztah historie a paměti a budou představeny různé přístupy ke zkoumání každodennosti.

V praktické části diplomové práce bude charakterizováno normalizační období a následně představena obec Teplice. Vlastní výzkum pak bude postaven na vyprávění dvou skupin narátorů – těch, kteří zažili normalizační léta a těch, kteří vyrůstali v období po roce 1989. Na základě komparace jejich výpovědí bude možné říci, nakolik se život se Sametovou revolucí skutečně změnil.

2 Cíl práce a Metodologie

Cílem této diplomové práce zabývající se každodenním životem na Teplicku za normalizace a dnes je zjistit, zda a do jaké míry se změnily vybrané aspekty každodenního života jednotlivců v této oblasti se společenskou změnou po roce 1989. Vybraná témata, kterými se výzkum zabývá, jsou:

- Dětství a rodina
- Studium
- Zaměstnání
- Bydlení
- Volný čas a rekreace
- Kultura ve městě

Za účelem zodpovězení výzkumné otázky byl proveden kvalitativní výzkum metodou orální historie, která přináší pohled do života jedinců žijících v určité době.

Miroslav Vaněk definuje orální historii jako „řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, či osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.“¹

O orální historii bude blíže pojednáno v části zabývajícími se teoretickými východisky diplomové práce. Jak bude vysvětleno, její vymezení coby metody výzkumu není zcela jednoznačné a lze ji chápat rovněž jako samostatný vědní obor. Proto ji autorka popíše v teoretické části práce coby možný přístup poznávání historie, ze kterého vychází.

Orální historie užívá ke zjišťování informací techniku rozhovorů. Pro provádění rozhovorů pro účely této diplomové práce byly stanoveny určité okruhy, uvedené výše, kterým se rozhovory věnovaly. Výběr konkrétních témat zmíněných v rámci

¹ VANĚK, M., MŮCKE P., PELIKÁNOVÁ H., *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 11.

jednotlivých okruhů byl však záměrně ponechán na narátorech. Ti tak měli možnost při svém narativním vyprávění volit témata, která sami považují za důležitá. Samotný výběr témat tak již nese určitý význam a nebylo by možné jej učinit osobou autorky.

Rozhovory probíhaly coby nestandardizovaná interview, jako volná vyprávění narátorů na zadaná témata s minimálním zásahem autorky. Pouze tam, kde bylo třeba narátory povzbudit k dalšímu vyprávění, či objasnit nejasné části výpovědí, vstoupila autorka s doplňujícími otázkami, zvolenými na základě vývoje konkrétního vyprávění narátora.

Pro účely komparace každodenního života na Teplicku za normalizace a dnes byly osloveny dvě skupiny narátorů. První z nich tvořili lidé, kteří mají vzpomínky na normalizační období v letech 1969 – 1989. Druhou skupinu narátorů tvoří lidé narození v období několika let kolem Sametové revoluce v roce 1989, tedy lidé, kteří mají vzpomínky pouze z porevolučního období.

Mezi narátory první skupiny, tedy narátory zaživšími normalizační dobu, byli zařazeni lidé narození v období několika let kolem roku 1969, který lze chápat jako počátek normalizace, i lidé narození v období druhé světové války, kteří zažívali normalizační období v době své dospělosti. V průběhu výzkumu se však ukázalo, že zkušenosti a názory těchto dvou generací jsou natolik odlišné, že není vhodné je pro účely tohoto výzkumu sloučit. Bylo proto rozhodnuto, že bude pracováno přednostně s výpověďmi narátorů, kteří v období normalizace vyrůstali, a výpovědi narátorů narozených v průběhu druhé světové války budou užity pouze jako sonda do názorů starší generace.

Tohoto postupu, kdy jeden či dva nátoři plně neodpovídají homogenního profilu zbylých narátorů, se v některých výzkumech užívá cíleně právě pro nastínění jiného možného pohledu.

Práce s „narátory, kteří vyrůstali v normalizačním období“, jak budou v diplomové práci označováni, je vhodná i proto, že v období normalizace zažili přibližně stejně dlouhé období svého života, jako „nátoři vyrůstající v porevolučním období“, jak budou označováni, v období po Sametové revoluci v roce 1989. Zatímco narátorům

vyrůstajícím v období normalizace bylo v roce 1989 v průměru 25 let, narátorům vyrůstajícím v porevolučním období je v průměru 25 let dnes.

Zajímavé je také sledovat názorové posuny v rámci těchto dvou generací, jelikož se jedná o generaci rodičů a dětí. V průběhu výzkumu tedy vyvstávají další otázky týkající se vztahu těchto dvou generací, jako například jakým způsobem byla předána normalizační zkušenost potomkům.

První narátoři pro výzkum byli získáni na základě vlastních kontaktů autorky, další prostřednictvím takzvaného nabalování sněhové koule, tedy na základě doporučení narátorů.

V souladu s etikou výzkumu dle Etického kodexu České asociace pro sociální antropologii² a zákonem č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů³ byla provedena anonymizace rozhovorů a jména narátorů jsou proto nahrazena jmény fiktivními. Ujištění o anonymizaci rozhovorů přispělo ochotě narátorů poskytnout své paměti pro zpracování.

Následující tabulky poskytují přehled narátorů včetně jejich roku narození, vzdělání a zaměstnání.

² Etický kodex a etické směrnice, *Hospodářská a kulturní studia (HKS)*, [online], [cit. 2016-03-01], dostupné z: http://www.hks.re/domains/hks.re/wiki1/doku.php?id=eticky_kodex.

³ Zákon o ochraně osobních údajů (Zákon č. 100/2000 Sb.), *Portál veřejné správy*, [online], [cit. 2016-03-09], dostupné z: <https://portal.gov.cz/app/zakony/zakon.jsp?page=0&nr=101~2F2000&rpp=15#seznam>.

Tabulka 1: Seznam narátorů pro období normalizace

Jméno	Rok narození	Vzdělání	Zaměstnání
Alena	1967	SŠ	Referentka (úřad státní správy)
Bedřich	1967	SŠ	Ředitel závodu
Cyril	1964	SŠ	Podnikatel
Daniela	1966	SŠ	Referentka (úřad samosprávy)
Emílie	1968	SŠ	Personalistka
František	1966	SŠ	Projektant
Gustav	1967	SŠ	Projektant
Hana	1969	SŠ	Referentka (úřad samosprávy)
Irena	1943	SŠ	Důchodkyně
Jana	1941	SŠ	Důchodkyně

Tabulka 2: Seznam narátorů pro porevoluční období

Jméno	Rok narození	Vzdělání	Zaměstnání
Andrea	1992	VŠ	Studentka
Barbora	1992	VŠ	Referentka (úřad státní správy)
Cecilie	1990	VŠ	Marketingová asistentka
Dominik	1989	SŠ	Obchodní zástupce
Eva	1991	VŠ	Studentka
Filip	1990	VŠ	Projektový specialista
Gabriela	1991	VŠ	Studentka
Hedvika	1991	VŠ	Studentka
Ivan	1988	VŠ	Vedoucí oddělení
Jaroslav	1989	VŠ	Obchodní zástupce

Rozhovory s narátory byly provedeny v období listopad 2015 – březen 2016. Rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně přepsány do textové podoby. Kompletní přepisy rozhovorů včetně jejich nahrávek jsou k dispozici v soukromém archivu autorky.

3 Teoretická východiska

Tato část diplomové práce nastíní základní teoretické koncepty, ze kterých autorka vychází při zpracování vlastní výzkumné části práce. Jelikož se jedná o výzkum minulosti, budou nejprve představeny různé přístupy k historickému bádání. Samostatná podkapitola bude věnována orální historii, která je stěžejní metodou provedeného výzkumu.

Jak bude uvedeno, orální historie pracuje se vzpomínkami pamětníků. Nutně proto musí být nastíněn také vztah historie a paměti a představeny různé přístupy k jejímu zkoumání. Pro větší osvětlení fungování paměti bude v podkapitole Kolektivní paměť a historické vědomí vysvětleno, jaké faktory ovlivňují utváření vzpomínek a jak jsou vzpomínky udržovány v povědomí.

Jelikož se výzkum bude věnovat aspektům každodenního života, v samostatné kapitole bude také představen pojem každodennost a nastíněny některé přístupy k jejímu zkoumání.

3.1 Historie jako věda

Zkoumáme-li aspekty minulosti, musíme se nutně zabývat historií jako vědou a metodami historického výzkumu. V následujících odstavcích bude stručně shrnut vývoj historie jako vědy, který poskytne základní přehled různých přístupů k možnostem historického zkoumání.

Začněme zcela obecně. Existuje dvojí pohled na kompetenci nejen historických, ale i kulturních a sociálních věd. První stanovisko, reprezentované například Durkheimem či Marxem, vychází z pozitivistického přístupu a sociální vědy nahlíží jako svrchovanou výpověď o skutečnosti a činí si tedy velké normativní nároky. Druhé stanovisko, jehož reprezentantem je například Weber, vidí společenskou vědu jen jako jednu z více paralelních výpovědí o skutečnosti (souřadně třeba s náboženstvím).⁴ V těchto dvou dimenzích se pak pohybují i jednotlivé přístupy k historickému poznání.

⁴ HORSKÝ, J., *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, s. 24.

V 19. století byla široce rozšířena představa, že dějiny směřují k jakémusi smysluplnému cíli - k naplnění dějinného plánu - případně představa, že dějiny spějí k zániku a zmaru. Ať tak či onak, převažovala představa lineárního vývoje dějin.⁵ Dějepisectví, které se v tomto století ustavilo jako samostatná věda, redukovalo historii na historii významných mužů, politických představitelů a jejich činy. Středem zájmu historiků byla evropská civilizace, respektive její západní část. Kultura Afriky či Asie byly opomíjeny jako bezdějinné zaostalé společnosti.⁶ Dějiny, respektive jejich vhodná interpretace, byly navíc nezřídka prostředkem manipulace společností. Znamé je „hledání“ dějin v době národních obrození napříč všemi státy. Historie jako věda tak často sloužila politickým či jiným zájmům určité skupiny.

S dvacátým stoletím se v dějepisectví, shodně s trendy v jiných vědních oborech, prosazují sociálněvědní přístupy. Historické bádání se rozšiřuje na širší segmenty obyvatelstva, nově se nezajímá jen o politiku, ale především o společenské procesy, snaží se nacházet generalizující závěry a dějiny vysvětlovat.⁷ Většina vědců začala chápat historii, shodně se sociálními vědami, jako interpretativní. Tato změna je vyjádřením potřeby oponovat myšlence možnosti „*poznat objektivní kauzální propojení vývojových procesů a objektivní funkcionální souvislosti sociálních a kulturních struktur.*“⁸ Interpretativní zaměření historie Jan Horský zjednodušeně vysvětluje jako badatelskou snahu přiblížit se „*rozpoložením duše dějinných aktérů.*“⁹ S předchozím historiografickým směrem má historie 20. století společné vnímání dějin jako lineárních, kontinuálních a vpřed směřujících. Ve středu zájmu stojí stále západní kultura a veškeré uvažování o společnosti postupuje víra v modernizaci.¹⁰

Ve druhé polovině 20. století nastupují takzvaní noví historikové. Zážitek hrůz dvou světových válek otrásl s vírou v modernizační procesy a díky četným společenským problémům, často zrozeným právě z transformace společnosti, nabývají sociální vědy

⁵ ŠUBRT J., K otázce historického vědomí, In ŠUBRT, J. (ed), *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 7.

⁶ IGGERS, G., *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*, s. 28 – 29.

⁷ Tamtéž, s. 47 – 49.

⁸ HORSKÝ, J., *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, s. 38.

⁹ Tamtéž, s. 40.

¹⁰ IGGERS, G., *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*, s. 47 – 49.

na důležitosti. Pomyslný vrchol krize modernity lze spatřit v 60. letech 20. století. Právě v této době si značně sociálně orientované dějiny začínají všimnout do té doby opomíjených skupin společnosti, například žen nebo etnických minorit, vznikají takzvané „dějiny zdola“. Historikové nyní berou v potaz kulturní rozmanitost a poprvé si všimají i nezápadních společností.

S přijímáním myšlenky plurality společnosti, mnohvrstevnatosti reality a nejednotnosti dějinného vývoje dochází ke zpochybnění možnosti objektivního poznání dějin a tím i ke krizi dějepisce. Řada historiků viděla dějepisce jako těsněji spjaté s literaturou než s vědou, jelikož historik je zajatcem svého vlastního myšlenkového světa a jeho myšlení je ovlivněno jazykovými kategoriemi, se kterými pracuje. Ačkoliv tyto názory ovládaly teoretické diskuze, praktická historie je plně nepřijala. Znamenalo by to totiž konec její existence jako vědy. Historikové uznávají jistou literární složku své práce, avšak trvají na tom, že vytvořené dílo má vztah ke skutečnosti. *„Nedávné diskuse, jako například panel věnovaný ‚fikci, vyprávění a objektivitě‘ na Mezinárodním kongresu historických věd konaném v roce 1995 v Montrealu, tihly k jistému kompromisnímu stanovisku, podle něhož platí, jak se vyjádřil Roger Chartier, že i když je dějepisce jen jednou z mnoha forem vyprávění, je nicméně jedinečné díky svému zvláštnímu vztahu k pravdě. Přesněji řečeno, cílem jeho narativních konstrukcí je rekonstrukce skutečné minulosti. Vztah ke skutečnosti, jež předcházela vzniku dějepisného textu a existovala mimo něj, a o které má historický text podat srozumitelnou zprávu. Je konstitutivním prvkem dějepisce a zároveň prvkem odlišujícím ho od báje či padělku.“¹¹*

Postmoderní dějepisce otřesené rozpadem moderních ideálů přesunulo svůj zájem od sociálních struktur ke kultuře a jejímu každodennímu životu. Historie obrátila svou pozornost na jedince, tentokrát však nikoliv na jedince vysoce postavené a mocné, nýbrž na obyčejné lidi. Hovoří se o takzvaných nových kulturních dějinách. Důraz na kulturu každodenního života přiblížil historii ke kulturní antropologii Clifforda Geertze. *„Domnívaje se, společně s Maxem Weberem, že člověk je zvíře, zavěšené do pavučiny významů, kterou si samo upředlo, považují kulturu za tyto pavučiny a její analýzu tudíž nikoliv za experimentální vědu, pátrající po zákonu,*

¹¹ IGGERS G., *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, s. 20.

nýbrž za vědu interpretativní, pátrající po významu. To, co hledám, je vysvětlení, interpretuji sociální projevy, které jsou na povrchu záhadné. Cílem tzv. nových kulturních dějin, stejně jako cílem ‚hermeneutiky‘ klasického historismu není „vysvětlení“ nýbrž „rozumění“, tj. rekonstrukce významu společenských projevů, které slouží jako historický text.“¹² Zjednodušeně řečeno, Geertz vidí kulturu jako systém veřejně sdílených znaků, v jehož rámci mohou být jednotlivé situace či procesy srozumitelně interpretovány.¹³

Dnešní dějepis se tak ptá například na styl myšlení, na odvíjení ideje, jež je relativně nezávislá na okolním ději, na základní životní zkušenosti a způsob vnímání, na žité světy, klíčové kulturní kategorie určité doby a podobně. Za těmito otázkami stojí různé koncepce skutečnosti a různé badatelské přístupy.¹⁴

Historická věda není schopna popsat veškerý dějinný vývoj ani co do šířky, avšak ani v rámci jedné události do hloubky. Není to přitom nedokonalostí dějepisu, avšak spíše nemožností pojmout neomezenou rozmanitost a mnohvrstevnatost každé situace. Vztah dějepisu ke skutečnosti se tedy omezuje vždy pouze na určitou vrstvu dané situace s vědomím, že existuje nespočet dalších vrstev a možných pohledů. Proto převládá představa o mnoha paralelních dějinách namísto jedné velké historie, a proto je možné vycházet při jejím zkoumání z různých teoretických pozic.¹⁵ Toto pojetí historie dalo možnost vzniknout novým metodám historické práce a způsobům historického poznání. Jedním z nich je i orální historie, která dokonale naplňuje myšlenku zaměření na dosud opomíjené vrstvy společnosti, jejichž vnímání dějin je další relevantní paralelou dějinné skutečnosti.

3.2 Orální historie

Orální historie je zcela obecně obraz minulosti popsáný slovy. Může být chápána jako jedna z metod výzkumu využívaných společenskými vědami. Z tohoto pohledu se jedná o nahrávaný rozhovor, vedený tazatelem, s osobou, která vypráví vlastní zážitky určité události, či své názory na dané téma. Jiní však považují orální historii

¹² IGGERS G., *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, s. 22.

¹³ HORSKÝ, J., *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, s. 41.

¹⁴ Tamtéž, s. 26.

¹⁵ Tamtéž, s. 29.

za svébytný vědní obor interdisciplinárního charakteru, popřípadě jako subdisciplínu historie – pomocnou vědu historickou.¹⁶

Orální historie se na rozdíl od jiných historických přístupů snaží dávat slovo opomíjeným vrstvám společnosti, reflektuje tedy takzvané malé dějiny psané zdola, s důrazem na individuální prožitky a zkušenosti. Je charakteristická respektem k člověku jako jedinci, kterým se podobá antropologii nebo etnologii, a díky kterému může sledovat odlišnosti v postojích jedinců a porovnávat skutečné vzpomínky pamětníků určité události s jinými druhy pramenů. Cílem orální historie tedy není tvorba generalizujících závěrů, ale spíše odкрытие alternativních pohledů na určité události či úseky dějin. Jak říká německý historik Alexander von Plato, nejsilnější stránkou orální historie je interpretace dějinné zkušenosti, „zažitých“ dějin. Vaněk dodává: „*Jsmo schopni nalézt kontinuitu postojů, názorů, vjemů, konsenzuálních elementů a jejich následků, které trvají mnohem déle než politické a sociální okolnosti, jež je zformovaly.*“¹⁷

3.2.1 Vznik a vývoj orální historie

Vznik orální historie se datuje do druhé poloviny 20. století. Poprvé byla využita v USA, kde liberální celospolečenská nálada a dostupnost techniky včetně nahrávacích zařízení představovaly vhodné podmínky pro vznik nového vědeckého směru, oboru, metody, či jakkoliv budeme orální historii vnímat.¹⁸

V našem prostředí měla orální historie možnost rozšířit se až po roce 1989. Do té doby hrozilo, že by se snažila mapovat názory a zážitky těch, kteří nepatřili k sympatizantům s vládnoucím režimem. Prvním českým projektem orální historie byl výzkum provedený v roce 1995 mapující roli studentů při revolučních událostech roku 1989 s názvem *Sto studentských revolucí*, jehož autory byli Miroslav Vaněk a Milan Otáhal. V roce 2000 bylo v Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky otevřeno Centrum orální historie, v roce 2007 byla založena Česká asociace orální historie, o rok později pak vznikl i samostatný studijní obor Orální

¹⁶ VANĚK, M., MÜCKE P., PELIKÁNOVÁ H., *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 11 - 13.

¹⁷ Tamtéž, s. 16.

¹⁸ VANĚK, M., Od prvních výzkumu orální historie k první konferenci České asociace OH v Českých Budějovicích v roce 2009 (a ještě o kousek dál) In PETRÁŠ, J. a kol., *Příběh je základ... a lidé příběhy potřebují... Aneb teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 5 - 6.

historie – soudobé dějiny na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Na české půdě se také konají workshopy a diskuze a v roce 2010 dokonce Praha hostila i světový kongres International Oral History Association.¹⁹

Alena Wagnerová vidí první zárodky české orální historie již v publicistické práci 60. let, kdy žurnalisté objevovali skutečnou žitou realitu, která byla v konfliktu s do té doby předkládaným obrazem socialistického světa. Tyto tendence však skončily s Pražským jarem. S metodou obsáhlých rozhovorů pak Wagnerová pracovala při tvorbě svých knih v Německu a od roku 1988, kdy začala pracovat na knize věnující se otázce česko-německých vztahů, i v Čechách. Nejednalo se však o vědecký výzkum v pravém slova smyslu, výstupem její práce byla kniha *Odsunuté vzpomínky* věnovaná širokému čtenářskému publiku.²⁰

3.2.2 Charakteristika orálně historických vyprávění

Informace získané metodou orální historie se v mnoha ohledech liší od „konvenčních“ historických pramenů a mnohými jsou proto zatracovány jako pro historii nevyužitelné. Tyto specifické odlišnosti je třeba brát při zpracování získaných informací v úvahu, avšak při správné práci s nimi mohou být využity ve prospěch co nejpřesnějšího poznání minulosti.

V orálně historickém vyprávění se prolínají současné postoje s minulými, pamětník přizpůsobuje své vidění minulosti proměnám kolektivní paměti utvářené v rámci společenských skupin, negativní zážitky jsou potlačovány a převažuje tendence vykládat svůj životní příběh jako jednoznačnou cestu do pozice, ve které se narátor vidí nyní, respektive ve které chce být viděn.²¹

„Rozhovory vycházející z minulých prožitků jednotlivce jsou ovlivňovány časovým odstupem, ale i prostředím, ve kterém vznikají, závisejí na osobních motivech dotazovaného, a proto jsou údaje v nich obsažené v porovnání s jinými prameny

¹⁹ VANĚK, M., Od prvních výzkumu orální historie k první konferenci České asociace OH v Českých Budějovicích v roce 2009 (a ještě o kousek dál) In PETRÁŠ, J. a kol., *Příběh je základ... a lidé příběhy potřebují... Aneb teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 5 - 6.

²⁰ WAGNEROVÁ, A., Biografie německých antifašistů ze Sudet mezi individuálním příběhem a historickým dokumentem – Neboli možnosti a hranice orálněhistorické metody jako vědecké disciplíny a její subverzivní charakter, In PETRÁŠ, J. a kol., *Příběh je základ... a lidé příběhy potřebují... Aneb teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 9 - 11.

²¹ VANĚK, M., MÜCKE P., PELIKÁNOVÁ H., *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 66 - 67.

bytočně subjektivní.“²² Tuto autenticitu však badatel nemusí vnímat jako nevýhodu, nýbrž naopak jako součást a nezbytnou kvalitu svého výzkumu. Data získaná metodou orální historie rozšiřují a obohacují dosavadní obraz dějin, poskytují nový alternativní pohled na dějinné události a dodávají jim individuální rozměr – polidšťují dějiny.²³

Problémem orálně historického výzkumu je také selektivní charakter paměti, který způsobuje, že naše vzpomínky jsou neúplné. K Selekcí paměti přitom může docházet jak přirozeně, tedy přirozeným zapomináním, které uvolňuje kapacitu pro nové vzpomínky, tak formou společenského procesu. K takové selekcí paměti dochází v případě, že určitá vzpomínka není z nějakého důvodu všeobecně akceptována. Tehdy přestává být předávána dále a záhy přestává existovat.²⁴

Problémem vyprávění může být také mlčení a tabuizování určitých témat. Jedná se zpravidla o traumatické zážitky z minulosti, aktivity z dnešního pohledu „nevhodné“ či negativní informace o vlastním selhání a podobně.²⁵ I mlčení narátora však může výzkumník vnímat jako informaci – informaci o tom, které téma narátor vnímá jako problematické.

3.3 Historie a paměť

Při studiu minulosti orálně historickou metodou je nezbytné zohlednit vlastnosti paměti. V následující kapitole proto budou nastíněny různé přístupy k jejímu výzkumu a k chápání paměti jako zdroji informací o historii.

Jan Assmann soudí, že minulost vzniká až ve chvíli, kdy se k ní lidé vztahují. Aby si člověk mohl uvědomovat svůj vztah k minulosti, musí o ní existovat svědectví – v paměti. Paměť pak Assman vymezuje jako způsobilost uchovat zažité a naučené a zároveň schopnost zapomínat, aby bylo možné přijmout nové. Vzpomínání je pak uvědomování si toho, co je v paměti uloženo.²⁶ Jak uvádí Jan Horský, ani kultura se

²² VANĚK, M., MÜCKE P., PELIKÁNOVÁ H., *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 20 - 21.

²³ Tamtéž, s. 21.

²⁴ VANĚK, M., MÜCKE P., *Třetí strana trojúhelníku, Teorie a praxe orální historie*, s. 115.

²⁵ VANĚK, M., MÜCKE P., PELIKÁNOVÁ H., *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 69.

²⁶ HORSKÝ, J., *Teorie a narace: k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, s. 38.

neudrží pouze každodenním vykonáváním. Spočívá mnohem více v dlouhodobé paměti.²⁷

Podle současného francouzského historika Françoise Hartoga se paměť stala pilířem konstrukce identity každé sociální skupiny i jedince. Příčinu vidí v událostech 20. století – v pádu komunistických režimů, teroristických útocích a dalších zkušenostech, které vedly k rozpadu očekávání velké budoucnosti a k přijetí přítomnosti jako hlavního časového horizontu. Paměť v takové situaci uchovává informace o „našem světě“ a přispívá k sounáležitosti v rámci skupin.²⁸

Paměť lze dělit na individuální a kolektivní, přičemž jedna na druhé je závislá a nelze je oddělit. Kolektivní paměť je utvářena a udržována neustálým předáváním. Paměti určité skupiny je to, co je společné pamětem jejích členů. Kolektivní paměť je nekonzistentní a neustále se mění.²⁹

„Paměť se opírá o informace z individuální zkušenosti, dále o ty z doslechu či četby a konečně o informace předávané školou a médii. Začleňuje do sebe i fakta prezentovaná dějepisem, jistěže selektovaná a modifikovaná podle svých vzorců – historiografie tedy může být paměťotvorná. Lidé pak reagují na podněty nových zpráv prostřednictvím vzorců své paměti – odtud je paměť zase dějnotvorná.“³⁰

Mezi koncepcemi paměti se objevilo několik rozdílných systémů, nahlížejících ji z pohledu různých vědních oborů či odlišných teoretických východisek. Za nejvlivnější z nich lze považovat koncepty Maurice Halbwachse, Pierra Nory a Paula Ricoeura. *„Francouzská socioložka Marie Lavabrová o těchto teoriích hovoří jako o třech hlavních paradigmatech paměti, která se objevují v různých obměnách.“³¹*

V následujících odstavcích budou představeny některé koncepty paměti. Budou zmíněna tři základní paradigmatata i některé další myšlenky, které z nich vycházejí.

²⁷ HORSKÝ, J., *Teorie a narace: k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, s. 36.

²⁸ ŠUBRT, J., MASLOWSKI, N., LEHMANN, Š., *Soudobé teorie sociální paměti* In Maslowski, N., *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*, s. 31.

²⁹ VANĚK, M., MÜCKE P., PELIKÁNOVÁ H., *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 63 - 64.

³⁰ Tamtéž, s. 71.

³¹ ŠUBRT, J., MASLOWSKI, N., LEHMANN, Š., *Soudobé teorie sociální paměti* In Maslowski, N., *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*, s. 33.

Francouzský historik Pierre Nora je autorem konceptu míst paměti. Své myšlenky o francouzské národní paměti shrnul ve stejnojmenném díle z let 1984 – 1992. Nora v něm vyjadřuje odklon od přístupů školy Annales³² a představuje diskuzi o muzealizaci historie a odtržení společnosti od historických tradic v postmoderní epoše. Popisuje moment, kdy v západní společnosti došlo k nahrazení přirozené lidové paměti, předávané z generace na generaci, velkými neosobními dějinami vytvářenými za účelem konstrukce národní identity. Od této chvíle se také dějiny uchované v paměti liší od dějin vyprávěných historií. „Lidová“ paměť je přitom vytěšňována působením globalizačních a demokratizačních procesů. Překrývají ji informace šířené masmédií a paměť ustupuje imperativu aktuálnosti.³³

„Paměť, již Nora chápe jako kolektivní, je živoucím poutem s minulostí. Je tím, co zůstává z minulosti ve vědomí skupin, nebo lépe řečeno tím, co tyto skupiny z minulosti činí. Skupiny, které jsou jejími nositeli, ji prožívají na emocionální úrovni a čerpají z ní svou identitu. Jako nástroj řetězení mezi generacemi je paměť centrálním pilířem naší sociální existence.“³⁴

Autorem pojmu kolektivní paměť je Maurice Halbwachs, který předpokládá, že různá společenství lidí si utváří různé společenské rámce, v nichž jsou jednotlivé obsahy jejich paměti lokalizovány. Individuální paměť je pak specifickým propojením kolektivních pamětí různých sociálních skupin, jichž je jedinec členem. Pro skupinové kolektivní vědomí je nezbytné šíření sdílené znalosti mezi členy skupiny. Účast na kolektivní paměti pak dosvědčuje příslušnost k dané skupině.³⁵

Podle Halbwachse má kolektivní paměť tendenci uchovávat zejména odlišnosti skupiny, vymezující ji vůči skupinám jiným. Naopak historie tyto rozdíly nivelizuje a fakta reorganizuje. Ve stejném duchu se vyjadřuje Pierre Nora, podle kterého dějiny tíhnou k universalismu. Jelikož historie je podle něj vždy jen snahou o rekonstrukci

³² Škola Annales je francouzskou historiografickou školou 20. století, která kladla důraz na společenské struktury a jejich vliv na fungování společenství.

³³ ŠUBRT, J., MASLOWSKI, N., LEHMANN, Š., Soudobé teorie sociální paměti In Maslowski, N., *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*, s. 33 - 34.

³⁴ Tamtéž, s. 34.

³⁵ ŠUBRT, J., PFEIFEROVÁ, Š., Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí In *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 23.

minulosti na základě dochovaných artefaktů bez vztahování se k určité skupině, její výsledky jsou generalizující a eliminují vše jedinečné.³⁶

Dle Pierra Nory již není na minulost nahlíženo jako na prodloužení přítomnosti, ale jako na něco radikálně odlišného od současnosti. Jako by mezi minulostí a přítomností existoval veliký zlom. Proto se dnešní historiografie ve velké míře často orientuje na mapování každodenního života v minulosti. Za prvé tak bojuje proti jeho zapomnění a zadruhé tak zprostředkovává nástroj identifikace. S eliminací generačně předávané paměti nemá jedinec jasno o svém původu a tedy o své identitě. „*Člověk si dnes již neuvědomuje, kým je, prostřednictvím hledání vlastního původu, nýbrž konfrontací s tím, čím už není.*“³⁷

S tím, jak zaniká přirozená paměť, vzniká potřeba ji někde uchovat uměle – sestavit jakýsi její inventář, aby nezmizela úplně. Jsou tak vytvářeny její symboly jako svátky, památníky, státní znaky, slavnosti či muzea a archivy – takzvaná místa paměti. Na vzniku míst paměti se podílí i historiografie, jež některé vzpomínky přetváří. Místa paměti vznikají ve vzájemné interakci paměti a historie. Nejsou tedy tím, na co si vzpomínáme, ani analýzou minulosti, jak se stala. Vzpomínky uložené na místech paměti jsou sdílenými reprezentacemi národní minulosti, které vznikly výkladem minulosti, vštěpováním citového vztahu k minulosti a dalšími veřejnými vyprávěními o minulosti.³⁸

Otázkou vztahu kolektivní paměti a historie se zabýval také Paul Ricoeur. Podobně jako Pierre Nora věří, že paměť lze aktivně ovlivňovat. Zdůrazňuje také rozdílnost cílů historie a paměti. Zatímco historie se snaží nalézat pravdu o minulosti, zkoumat a ověřovat, paměť se snaží udržet věrnost kořenům. Podle Ricoeura jsou oba cíle legitimní, jen je třeba nalézt mezi nimi rovnováhu tak, aby jeden nevytlačoval druhý.³⁹

³⁶ ŠUBRT, J., PFEIFEROVÁ, Š., Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí *In Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 24.

³⁷ ŠUBRT, J., MASLOWSKI, N., LEHMANN, Š., Soudobé teorie sociální paměti *In Maslowski, N., Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*, s. 35.

³⁸ Tamtéž, s. 35.

³⁹ Tamtéž, s. 36.

Důležitým bodem Ricoeurových myšlenek je takzvaná práce paměti či povinnost paměti. Tu chápe jako závazek státu uchovávat vzpomínku na utrpení různých skupin obyvatelstva, zejména byl-li jeho viníkem. Kromě samotného uchovávání vzpomínek je třeba také jejich kritická analýza, aby mohlo dojít k odpuštění, smíření a odhalení křivd. V analýze pomáhá právě historie, která ke vzpomínkám přistupuje neosobně a nezaujatě, zbavuje paměti jednotlivých skupin jejich exkluzivity a otevírá tak cestu ke vzájemnému dialogu.⁴⁰

Kromě paměti a historie pracuje Ricoeur i s pojmem zapomnění. Rozlišuje přitom zapomnění trvalé, způsobené selháním nosičů paměti, a tzv. „rezervní zapomnění“, jež neznamena vymazání vzpomínek, nýbrž jejich uchovávání mimo vědomí, což zároveň konstituuje jednu z podmínek rozpomínání se. Paměť tedy představuje způsob selekce a intelektuální konstrukce minulosti.⁴¹

K tématu zapomínání se vyjadřuje také Miroslav Vaněk: *„Není-li nějaká vzpomínka všeobecně akceptována a tedy i předávána, přestává existovat – dochází k zapomínání. Naopak uchovávány jsou především takové vzpomínky, které nejvíce vyhovují možností ústního projevu – preferovány jsou tedy příběhy (události), méně naopak deskriptivní popis; upřednostňována je látka kvalitativní před kvantitativní; zelenou dostává spíše obecné před jedinečným. Z jednotlivých individuálních sdělení se postupně rodí ustálené „velké vyprávění“ sdílené celou skupinou, které se mění již jen velmi pozvolna.“*⁴²

Nyní se podívejme na proces opačný – vzpomínání. Dokáže vzpomínáním člověk znovu aktivovat tentýž kulturní smysl, či je vyvolaná vzpomínka bližší „jakémusi kulturnímu ‚novotvaru‘, vzniklému interpretativní (re)konstrukcí ‚smyslu‘, na niž se pouze určitou měrou podílely paměťové stopy z minulosti?“⁴³

⁴⁰ ŠUBRT, J., MASLOWSKI, N., LEHMANN, Š., Soudobé teorie sociální paměti In Maslowski, N., *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*, s. 37.

⁴¹ Tamtéž, s. 37.

⁴² VANĚK, M., MÜCKE P., PELIKÁNOVÁ H., *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, s. 65.

⁴³ HORSKÝ, J., *Teorie a narace: k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, s. 44.

Německý badatel Jan Assmann upozorňuje, že předmětem studia kulturních věd není individuální paměť uložená v mozku, ale vnější dimenze paměti – fenomén takzvané kulturní paměti, či v návaznosti na Halbwachse kolektivní paměti.⁴⁴

„Assman rozlišuje čtyři oblasti paměti: mimetickou paměť, paměť věcí, komunikativní paměť a kulturní paměť. Kulturní paměť vytváří prostor, do kterého víceméně volně přecházejí ostatní tři uvedené vnější dimenze paměti.(...) Kulturní paměť pak představuje určitou formu tradování a zpřítomnění kulturního smyslu.“⁴⁵

Tento kulturní smysl však již není jen v paměti jednotlivce, je kolektivně sdílen. Horský jej přitom vnímá jako smysl nikoliv vědomě míněný, ale spíše jako smysl kulturně připojovaný, tedy asociovaný automaticky, nesený kulturou.⁴⁶

Pro kulturní paměť jsou významné nikoliv skutečné historické události, nýbrž ty vzpomínané.⁴⁷ Dostáváme se tak znovu k již různými autory zmíněné myšlence, totiž že vzpomínáno je to, co je komunikováno.

Je však nutné zdůraznit, že samotný kolektiv podle Assmanna není nositelem paměti, tím je vždy jedinec. Společná kultura jen poskytuje rámec jeho vzpomínkám. Tyto rámce – kultura – jsou sdíleny s jinými, jsou tedy kolektivní. Kulturní smysl v pojetí Assmanna je nadindividuální a nadčasový.⁴⁸

3.3.1 Kolektivní paměť a historické vědomí

„Minulost je ve vědomí současné společnosti zastoupena nejen nesmírně obsáhlou množinou znalostí, ale také, ba především vágních a mlhavých představ či dojmů. Ty mohou být právě tak verbalizované, nebo dokonce kriticky reflektované, jako neuvědomělé, jen jaksi pasivně a neverbalizovaně obsažené v myslích lidí. Na druhé straně se pak informace o minulosti objevují v aktualizované a instrumentalizované formě jako vzpomínka, „paměť“ o jisté události, procesu nebo osobnosti.“⁴⁹

⁴⁴ ŠUBRT, J., MASLOWSKI, N., LEHMANN, Š, Soudobé teorie sociální paměti In Maslowski, N., *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*, s. 38.

⁴⁵ HORSKÝ, J., *Teorie a narace: k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, s. 38 - 39.

⁴⁶ Tamtéž, s. 39.

⁴⁷ ŠUBRT, J., MASLOWSKI, N., LEHMANN, Š, Soudobé teorie sociální paměti In Maslowski, N., *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*, s. 38.

⁴⁸ HORSKÝ, J., *Teorie a narace: k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, s. 40.

⁴⁹ HROCH, M. Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní In *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 31.

Onu neuvědomělou představu o minulosti nazývá Hroch povědomým. Jedná se o jistou ne zcela určitou představu o tom, že existuje nějaká historie a že bychom o ní měli něco vědět. Ruku v ruce s tímto povědomím je jakési historické „nevědomí“, které není verbalizováno. I toto nevědomí však může být aktivováno, uvedeno do určitého kontextu a sloužit pak jako vhodné podhoubí pro formování kolektivní paměti.⁵⁰

Uvědomělou podobou historie ve vědomí je takzvané historické vědomí, které je podle Hrocha tvořeno čtyřmi komponentami. Jsou jimi prožitá historická zkušenost, ideologický výklad historie, dějepisectví, neboli historicko-vědní poznání a kultura v podobě médií, školní výuky či beletrie.⁵¹

Jiří Šubrt a Štěpánka Pfeiferová nahrazují v tomto modelu kulturu kolektivní paměti. Jednotlivé komponenty působící na historické vědomí pak popisují následovně - historická zkušenost je specifickým druhem životní zkušenosti. Specifickým proto, že určitou historickou událost zažívá více lidí najednou. Tato zkušenost se pak stává předmětem kolektivní reflexe a mezilidské komunikace, zatímco běžná životní zkušenost je záležitostí spíše individuální. Historické zážitky a poučení z nich jsou předávány druhým, zejména příslušníkům mladších generací.⁵²

Ideologie, coby další determinant historického vědomí, „*představuje relativně ucelenou soustavu názorů, idejí a hodnot, založených na formulaci zájmů určité skupiny, třídy nebo společenství lidí. Ideologie souvisejí především s oblastí politiky, ale přesahují i do dalších sfér života společnosti.*“⁵³ Na rozdíl od vědy jsou ideologie určeny širokým masám, a proto jsou obvykle jednodušší a srozumitelnější. V pozitivním smyslu lze ideologii chápat jako tmel společnosti, v negativním pak jako „falešné vědomí“, šířené k ospravedlnění určité formy společenského uspořádání. Na historické vědomí má pak vliv zejména státní ideologie, která skrze

⁵⁰ HROCH, M. Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní In *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 31 - 32.

⁵¹ Tamtéž, s. 32.

⁵² ŠUBRT, J., PFEIFEROVÁ, Š., Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí In *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 22.

⁵³ Tamtéž, s. 22.

školní systém formuje společné kategorie vnímání a myšlení a přispívá tak ke vzniku určitého společenského konsenzu.⁵⁴

Další faktor utvářející historické vědomí, dějepisectví, je systematickým zaznamenáváním událostí, které předcházelo dnešním historickým vědám. Ty se snaží vědeckou metodou získávat, kriticky analyzovat a objasňovat poznatky vztahující se k dějinám.⁵⁵

Konečně kolektivní paměť je podle Šubrt a Pfeiferové „*tvořena obsahy, kterými mohou být mýtické představy, pověsti, vzpomínky na historické události a osobnosti, tradice a zvyky.*“⁵⁶

Inspirováni systémovou teorií Talcotta Parsonse, zachycují Šubrt a Pfeiferová faktory utvářející historické vědomí v takzvaném schématu AGIL. „*Každý sociální systém se podle Parsonse může reprodukovat ve svém trvání pouze tehdy, jestliže zajistí realizaci čtyř základních funkcí, jimiž jsou: adaptace (A), dosahování cílů (G), integrace (I) a udržování latentních kulturních vzorců (L).*“⁵⁷

A

G

Prožitá historická zkušenost	Ideologický výklad historie
Kolektivní paměť	Dějepisectví, historicko-vědní poznání

L

I

Adaptace je v tomto případě chápána jako (re)definice události vzniklá v důsledku určité zkušenosti. Cílů je dosahováno prostřednictvím ideologie, respektive výběru ideologicky vhodných témat, která jsou komunikována. Integrace probíhá prostřednictvím jednotlivých historických koncepcí, které přinášejí koherentní,

⁵⁴ ŠUBRT, J., PFEIFEROVÁ, Š., Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí *In Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 22 - 23.

⁵⁵ Tamtéž, s. 23.

⁵⁶ Tamtéž, s. 23.

⁵⁷ Tamtéž, s. 27 - 28.

logicky uspořádaný výklad historie. Udržování latentních kulturních vzorců má na starosti kolektivní paměť, díky které jsou obsahy přenášeny z minulosti do současnosti.⁵⁸

Parsons uvádí, že jednotlivé složky systému AGIL jsou sestaveny každá rovněž ze čtyř složek podle stejné logiky. Mezi jednotlivými složkami navíc probíhá vzájemná komunikace a interpenetrace.⁵⁹ Pro účely této práce je zajímavá zejména otázka vztahu mezi historickým vědomím a kolektivní pamětí.

Historické vědomí je závislé na kolektivní paměti, ve které je udržováno. Vzájemný vztah funguje i obráceně – s informacemi předávanými prostřednictvím kolektivní paměti lze pracovat pouze při určitém historickém vědomí.

Jak již bylo řečeno, i kolektivní paměť sestává ze čtyř složek schématu AGIL. Zastavme se na chvíli u první z nich - adaptace (A). Adaptace je v tomto případě chápána jako schopnost neustále přetvářet a aktualizovat paměť podle potřeb současných podmínek. Obraz minulosti se neustále mění podle aktuálních zájmů, či nově proběhlých událostí. Maurice Halbwachs hovoří o neustálé rekonstrukci paměti – tedy neustálé reaktualizaci referenčních rámců podle momentální situace. Nové události vždy přinášejí nový pohled na minulost. Zároveň tak vzpomínky nikdy nejsou věrnou kopií historické události.⁶⁰

K dosahování cílů (G) slouží kolektivní paměti stanovování dominant paměti. Výraznou vlastností paměti je její selektivita - v určitý moment se opírá pouze o vybrané vzpomínky, které pomáhají legitimizovat vybranou interpretaci minulosti.⁶¹

Integraci (I) zastávají již zmíněné sociální rámce, jak je definoval Maurice Halbwachs, které pomáhají lokalizovat jednotlivé vzpomínky v přehledné struktuře.

⁵⁸ ŠUBRT, J., PFEIFEROVÁ, Š., Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí *In Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 25.

⁵⁹ Tamtéž, s. 25 - 26.

⁶⁰ Tamtéž, s. 27.

⁶¹ Tamtéž, s. 27 - 28.

Udržování latentních kulturních vzorců (L) zajišťují tradice, pravidla a zvyky, které jsou předávány z generace na generaci.⁶²

Abychom se vrátili zpět k historickému vědomí. Jeho jednotlivým složkám jsou vlastní odlišné diskurzy. To vede k tomu, že určitá historická událost je v rámci každé složky AGIL nahlížena rozdílně – jinak v rovině osobní zkušenosti, jinak v rovině ideologie, jinak ji nahlíží historická věda a jinak kolektivní paměť. Přístup k téže události se navíc může lišit v důsledku generačních rozdílů či příslušnosti k různým společenským skupinám. V důsledku pak dochází k nesrovnalostem až sporům o nadřazenost jednoho pohledu nad jinými.⁶³

Vraťme se nyní k myšlence Miroslava Hrocha, který kolektivní paměť v systému AGIL nahrazuje kulturou. Kolektivní paměť vidí jako hlavní podobu aktualizace historického vědomí. Popisuje ji jako „*aktualizované, verbalizované a obvykle také institucionalizované složky, informace, které ze souboru historického vědomí vybírají jistý fragment minulých událostí.*“⁶⁴ Výběr těchto informací navíc vidí jako zcela účelový a uvádí, že je proto třeba počítat se záměrnou manipulací s daty.⁶⁵

Nejen kolektivní, ale rovněž historickou paměť tedy Hroch chápe jen jako jakousi proměnlivou podmnožinu historického vědomí. Jeho verbalizovanou část, která se – v případě kolektivní paměti – stává předmětem komunikace. Paměť považuje za intencionální, tedy za formulovanou konstrukci, zatímco vědomí chápe jako neintencionální.⁶⁶

Zjistili jsme tedy, že paměť je selektivní a její obsahy nemají neměnnou podobu. Je neustále rekonstruována a ovlivňována mnoha různými faktory. Výsledné vzpomínky tedy nemusí odpovídat reálným událostem v minulosti. Proč je tedy vůbec studovat? Protože i způsob, jakým vzpomínky upravujeme a volíme, vypovídá mnohé – pokud ne o minulosti – tak rozhodně o naší současnosti.

⁶² ŠUBRT, J., PFEIFEROVÁ, Š., Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí *In Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*, s. 27.

⁶³ Tamtéž, s. 30.

⁶⁴ Tamtéž, s. 32.

⁶⁵ Tamtéž, s. 32.

⁶⁶ Tamtéž, s. 32.

3.4 Studium každodennosti

Jelikož předmětem studia práce budou vybrané aspekty každodenního života, zastavme se na chvíli u pojmu každodennost.

Úvahy o všedním životě zavádí do vědeckého diskurzu Edmund Husserl svým pojmem *Lebenswelt*. *Lebenswelt* je prožívaný svět a jeho význam pro člověka. Lze jej pochopit i prostou analýzou toho, jak lidé ve světě žijí a jak jej prožívají.⁶⁷

Všichni lidé žijí ve stejném prostředí, které přeci není stejné. Vytváří prostor pro jejich interakce, každý jej však nazírá z jiného úhlu. Lidé z tohoto „svého“ světa nutně vycházejí jako ze zřejmé základny. Promítají do okolního světa sebe a tento svět přitom sdílí s druhými, kteří do něj rovněž projektují své myšlenky, sebe. Proto Husserl hovoří o intersubjektivním charakteru *Lebenswelt*. Každý z nás svět spolukonstituuje. *Lebenswelt* je jakousi protiváhou přírodními vědami definovaného „objektivního racionálního světa“. Podle Husserla je tak sociální realita transcendentním důsledkem subjektivního prožívání světa každého jedince.⁶⁸

Myšlenky o žitém světě dále rozvíjí Alfred Schütz, který přichází s pojmem každodennost. *„Má-li sociální věda, zejména pak sociologie, zkoumat sociální realitu jako takovou v její čisté podobě, je podle Schütze nezbytné, aby svým východiskem učinila subjektivní svět aktérů sociálního dění.“*⁶⁹

Každodenní svět popisuje jako vytvářený jednotlivými aktéry, tedy subjektivní. Jedinci jsou totiž ti, kteří dávají realitě smysl, třídí ji a kategorizují. Zároveň zavádějí symboly, jejichž význam musí být sdílen. V souvislosti s každodenností hovoříme zároveň tedy o intersubjektivitě. Orientovat se v každodenním životě a chápat sdílené významy, hodnoty a normy nám dle Schütze pomáhá tzv. příruční zásoba vědění. Ta je vytvářena v průběhu celého života, nejvíce však v období primární a sekundární socializace, kdy se dítě učí rozumět světu kolem sebe. V následujících letech života pak při jednotlivých situacích vychází ze znalostí, které o těchto situacích má ve své příruční zásobě vědní, aniž by o tom přemýšlel. Příruční zásoba vědění je při tom

⁶⁷ NOHEJL, M., *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze*, s. 27-29.

⁶⁸ Tamtéž, s. 30-32.

⁶⁹ Tamtéž, s. 41.

kulturně podmíněná. S příchodem do nové kultury je třeba znovu se naučit jejím sdíleným významům a hodnotám. Součástí zásoby vědění je také typizace, zjednodušené obrazy skutečnosti, do kterých se snažíme zařazovat nové situace, jichž jsme svědky.⁷⁰

Petr Sedlák ve své stati o výzkumu každodennosti v časopise *Soudobé dějiny* uvádí, že každodennost je definována prostorovým a časovým rozměrem. „*Je to místo, kde lidé žijí a prožívají své všední životy, a zároveň neustávající běh dnů, v němž se tyto životy odvíjejí a jež vyplňují svými rutinními projevy.*“⁷¹ Dále uvádí, že podle Iny-Marii Greverusové se výzkumy každodennosti nejčastěji pojí s tématy práce, monotónnosti a nudy, sledování televize, volného času a koníčků, rodiny, shonu a mrzutostí.⁷²

Každodennost vidí jako kontext, ve kterém jedinec ze svého pohledu vnímá okolní svět a události, a ze kterého vychází jeho interpretace okolní reality. Zároveň se skrze svůj každodenní život spolupodílí na formování společenské reality.⁷³

Německý historik Alf Lüdtke definoval dva základní faktory každodennosti – faktor repetitivity a sociality. Opakování, jistá rutinizace činností podle něj představuje v lidském životě základní stabilizující prvek. Faktor sociality je vykládán jako skutečnost, že lidé své jednání a vnímání definují vždy v rámci určitých sociálních vztahů, z určité sociální pozice.⁷⁴

Michel de Certeau postavil koncepci každodennosti jako alternativu sociálně deterministických teorií. Všimá si způsobů, jakými si lidé přizpůsobují médií a vládnoucími kruhy distribuovaný diskurs. Lidé podle něj totiž nejsou jen pasivními příjemci, ale volí různé taktiky přizpůsobování si kultury tak, aby jim více vyhovovala.⁷⁵

⁷⁰ Na základě přednášky Sandry Kreisslové, Výzkum veřejného mínění, únor – květen 2014, PEF ČZU.

⁷¹ SEDLÁK, P., Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání, *Soudobé dějiny*, č. 1 – 2, 2013, s. 120 – 157.

⁷² Tamtéž, s. 120 – 157.

⁷³ Tamtéž, s. 120 – 157.

⁷⁴ Tamtéž, s. 120 – 157.

⁷⁵ Tamtéž, s. 120 – 157.

Mnozí čeští historikové, kteří se zabývají každodenností, ji nevidí jako pouhý protiklad k velkým politickým dějinám, jak bývá nezdědky vykládána. Žitý svět lidí vidí jako důležitou základnu, kde se vytvářejí a střetávají postoje a jednání, na kterých stojí uspořádání společnosti. Výzkumy socialistické každodennosti proto vidí v pochopení života běžných lidí základ pro pochopení fungování komunistického režimu.⁷⁶

Výzkum každodennosti neuvažuje o jedinci jako o bezmocné ovládané loutce, nýbrž jako o spoluvůrci společenské reality. Při zkoumání života v autoritativním režimu může výzkum každodennosti přispět k pochopení systému jako celku, jelikož jedinci svým počínáním přispívají k podobě konkrétní společenské skutečnosti. Jedinec se tak stává plnohodnotným aktérem historie. Jak říká Michal Pullmann, každodenní život většinové společnosti vytvářel mnohem větší stabilitu režimu než totalitní ideologická manipulace a represe.⁷⁷

„Každodennost k sobě proto může soustředit pozornost seriózních historiků, neboť v ní mohou nacházet odpovědi na otázku, proč většina obyvatelstva aktivně či pasivně přispěla k nastolení této diktatury (pozn. komunistického režimu), vnitřně ji uznala a zapojila se do jejího soukolí.“⁷⁸

Tento přístup je v rozporu s často rozšířeným výkladem československé společnosti v období vlády komunismu na základě dichotomie „zlý“ vládnoucí režim a „hodná“ utlačovaná většina. Tato redukce reality na dobro a zlo však nemůže být základem pro skutečné pochopení fungování tehdejší společnosti.

4 Praktická část

4.1 Období normalizace

Pojem normalizace se váže k modelu socialismu v Československu v letech 1960 - 1989. V normalizačním Československu vládl autoritativní režim, který se

⁷⁶ SEDLÁK, P., Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání, *Soudobé dějiny*, č. 1 – 2, 2013, s. 120 – 157.

⁷⁷ Tamtéž, s. 120 – 157.

⁷⁸ Tamtéž, s. 120 – 157.

významně lišil od demokratického socialismu předchozích let i od totalitního stalinského modelu socialismu nastoleného po roce 1948.⁷⁹

Historický kontext

Zasadme však pojem normalizace do širších historických souvislostí. V roce 1953, po smrti Josifa Stalina a Klementa Gottwalda, se změnil charakter komunistické ideologie hlášané z Moskvy. Zlomovým bodem byl projev prvního tajemníka Komunistické strany SSSR Nikity Sergejeviče Chuščova na XX. sjezdu KSSS, ve kterém kritizoval stalinský kult osobnosti a odsoudil Stalinovy diktátorské praktiky. Nastartoval tak proces destalinizace ve všech zemích východního bloku, který v Polsku a Maďarsku vedl až k pokusům o revoluci. Ty však byly tvrdě potlačeny místními vládnoucími kruhy.⁸⁰

V českém prostředí probíhala destalinizace jen pozvolna a liberálnější myšlení se prosazovalo zpočátku jen u komunistické intelektuální elity, která nacházela značné rozpory mezi Marxovým učením a socialistickou realitou ČSR.⁸¹

V důsledku hospodářských problémů se však počátkem 60. let zvýšila nespokojenost většinové společnosti a komunistická strana tak byla nucena učinit určité ústupky, aby společnost uklidnila. Poměry se začaly uvolňovat.⁸²

Významnou událostí byl IV. sjezd spisovatelů v roce 1967, na kterém se někteří otevřeně vyslovili proti praktikám KSČ. Komunistická strana poprvé nebyla jednotná v názoru na jejich potrestání. Problém se strana pokusila řešit výměnou svého vedení a na místě prvního tajemníka nahradil Antonína Novotného liberálnější smýšlející Alexander Dubček. Tato událost je považována za počátek Pražského jara, liberálního období trvajícím od ledna do srpna 1968, v němž byla zrušena tuhá cenzura, byla obnovena svoboda projevu i právo spolčování.⁸³

⁷⁹ RATAJ, J., HOUDA, P., *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 351 – 353.

⁸⁰ Na základě přednášky Zdeňka Doskočila, 15. 11. 2015, kurz *Zlatá šedesátá!? Předpoklady, příčiny, průběh a porážka pokusu o reformu socialismu v Československu v šedesátých letech 20. století I.*, FHS UK

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Tamtéž.

⁸³ Tamtéž.

Lidé spojení s Novotným začali pod tlakem změn pokládat své funkce a nakonec sám Antonín Novotný rezignoval na funkci prezidenta, ve které ho v březnu 1968 nahradil Ludvík Svoboda.⁸⁴

Nutno zdůraznit, že snahy o demokratizaci československých poměrů nebyly snahami o odstranění socialismu, avšak pouze o jeho reformování - výsledkem měl být tzv. socialismus s lidskou tvář. O 60. letech se často hovoří jako o letech zlatých, kdy se díky mírnější cenzuře dařilo také kultuře.⁸⁵

Demokratizační tendence však moskevské vedení neschvalovalo a pod záminkou ochrany před kontrarevolucí, za podpory států Varšavské smlouvy, podniklo v noci z 20. na 21. srpna 1968 vojenskou invazi na Československé území. Vrcholní představitelé KSČ včetně Alexandra Dubčeka a Ludvíka Svobody pak v Moskvě podepsali tzv. moskevský protokol, kterým vyjádřili souhlas s pobytem sovětských vojsk a území Československa.⁸⁶

Následně došlo k výměně „nespolehlivých“ funkcionářů a do čela ÚV KSČ byl zvolen Gustáv Husák.

Charakteristika doby

Po roce 1968 se Československo definitivně vzdalo v období Pražského jara znovu probuzené myšlenky specifické české cesty k socialismu a plně se podvolilo politice Sovětského svazu. Za jediný správný, z marxisticko-leninské teorie vycházející socialismus začal být považován ten sovětský, který získal označení reálný.⁸⁷

Díky vojenské okupaci země strana ztratila svou autentičnost a ideologickou atraktivitu. Její podpora se ritualizovala a aktivní politická účast nejen že přestala být vyžadována, ale stala se dokonce nežádoucí. KSČ tak upustila od jednoho ze základních rysů totalitního režimu – od splývání veřejné a soukromé sféry. Naopak

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ RATAJ, J., HOUDA, P., *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 351 – 353.

nyňi soukromou sféru podporovala, čímž se snažila dosáhnout občanské pasivity. Proto se v tomto období rozširuje chalupaření či tramping.⁸⁸

Ani represe proti nepřátelům režimu již nenabývaly brutální povahy jako v 50. letech. Strana se naopak snažila zůstat v mezích zákona a podporovat tak zdánlivou legitimitu své vlády.⁸⁹

Součástí vyloučení občanů z účasti na veřejném životě bylo ovládnutí všech organizací umožňujících občanům ovlivňovat politické záležitosti a potlačení veškerých zárodků občanské společnosti, které vznikly v roce 1968.⁹⁰

Podpora soukromé sféry se projevovala i štědrá sociální politikou. Stát vyvíjel snahu o materiální zabezpečení občanů – jelikož spokojení občané se budou méně bouřit proti vládě. Byla podporována stavba panelových sídlišť (v této době stále ještě doznávala bytová krize), byly zvýšeny sociální dávky zejména na podporu rodin a seniorů a investovalo se také do stavby veřejných zařízení, jako jsou kulturní domy.⁹¹

Úspěšnost této strategie komunistické strany závisela ve velké míře také na občanech. Milan Otáhal uvádí, že občané ztratili po porážce obrodného procesu víru v reformovatelnost socialistického režimu i v socialismus sám, rezignovali na účast na veřejném životě a uchýlili se do soukromí.⁹²

Některé názory uvádí, že společnost uzavřela se státem jakousi nepsanou společenskou dohodu. Vláda se více zasazovala o materiální spokojenost lidí, kteří se na oplátku nevyjadřovali k politice. Této teorii odpovídá představa normalizačního období jako let chalupaření a sledování televize, ve kterých si většina lidí poklidně žila zcela mimo politiku.

Tuto část zakončím citací slov Ivana Klímy z úvodu sbírky fotografií Dany Kyndrové z období normalizace: „*Období takzvané normalizace patří k nejodpudivějším obdobím našich moderních dějin, nebylo krvavé, nepotrřelo si na*

⁸⁸ RATAJ, J., HOUDA, P., *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 351 – 353.

⁸⁹ Tamtéž, s. 351 – 353.

⁹⁰ OTÁHAL, M., *Normalizace 1969 – 1989: příspěvek ke stavu bádání*, s. 59.

⁹¹ RATAJ, J., HOUDA, P., *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 351 – 353.

⁹² OTÁHAL, M., *Normalizace 1969 – 1989: příspěvek ke stavu bádání*, s. 59.

masové krutosti, jen zatěžovalo život těm, kdo pro současnou moc neprokazovali dostatek nadšení. Bylo to období zoufale prázdné, ti, kdo drželi moc, neměli žádný jiný cíl než svoji moc udržet. Ideologie marxismu, kterou komunisté od chvíle, kdy získali moc, ospravedlňovali svou vládou, byla už mrtvá, zprofanovaná a její lživost odhalená. Komunistická moc byla v tomto období už zoufale beznadějná, chtěla lidi aspoň korumpovat, ale v podstatě neměla čím, ledaže těm, kdo za to projevíli náležitou pokoru, nabídla jako výsadu některé z práv, která byla v demokratických zemích samozřejmostí. Nicméně duchovně neplodná normalizační moc setrvala při staré ideologii a do omrzení opakovala hesla, která už nikoho nezískala, která odpuzovala, a jejich jediný smysl tkvěl v tom, že opakovaně předváděla, jak je jí lhostejné, zda jí ještě někdo věří.“⁹³

4.2 Město Teplice

Teplice jsou lázeňským městem ležícím v současném Ústeckém kraji. Jsou posazené v kotlině mezi Krušnými horami a Českým středohořím a od hranic s Německem je dělí pouhých 15. kilometrů.

Teplice jsou údajně nejstaršími lázněmi v Čechách. Objev zdejších léčivých pramenů je datován do roku 762. Ve 12. století byl na podnět rámovny Judity u horkých pramenů založen klášter benediktinek. V okolí kláštera pak vzniká první osada nazvaná podle teplých pramenů Teplice. Již v 15. století navštěvují teplické lázně významní domácí i zahraniční hosté. V 18. století získávají Teplice pověst lázní vojáků, kteří zde léčí svá válečná zranění končetin a kloubů. V roce 1973 zničil velkou část města požár, ihned však bylo přikročeno k výstavbě nových reprezentativních budov. V 19. století jsou Teplice na vrcholu své slávy, jsou vyhlášenými v celé Evropě a sjíždí se sem osobnosti jako Beethoven, Goethe či Wagner.⁹⁴

Ve druhé polovině 19. století dochází k industrializaci oblasti, rozvíjí se těžba uhlí, sklářství i textilní průmysl. V důsledku rozvoje průmyslu se zvyšuje také počet obyvatel ve městě.

⁹³ KLÍMA, I., Normalizace v obraze In *Rituály normalizace: Československo 70.-80. let*, s. 5.

⁹⁴ BERAN, J., Teplice, nejstarší lázně v ČSSR, s. 6 – 13.

Teplice byly městem, kde až do konce druhé světové války tvořili naprostou většinu obyvatel občané německé národnosti. Podle sčítání lidu v roce 1930 žilo v Teplících-Šanově více než 23 000 osob německé národnosti, což představovalo téměř 80 % populace obce.⁹⁵

V období po druhé světové válce prošla oblast významnými demografickými změnami. Došlo k vysídlení zdejšího německého obyvatelstva a k postupnému osidlování novými obyvateli z českého vnitrozemí, ze Slovenska, i krajany ze zahraničí.

Ve zprávě o sčítání lidu z roku 1970 lze nalézt informace také o národnostním složení. „*V současné době je okres Teplice homogenní oblastí se značnou převahou obyvatelů české národnosti. Nikdy před tím, až kam jsou známy naše písemné doklady, nebyl v oblasti okresu tak vysoký podíl obyvatel české národnosti. Mezi sčítáními 1961 – 1970 došlo k částečnému relativnímu poklesu počtu Čechů a ke zvýšení počtu Slováků. Ve druhém případě je nutné uvést, že sčítání umožňuje naprosto svobodné rozhodnutí přihlášení národnosti, a tak se stává, že neurčitá část občanů cikánského původu se hlásí k národnosti slovenské nebo maďarské.*“⁹⁶

Tím byla způsobena významná změna věkové struktury, jelikož nově přicházející byli obvykle mladí lidé. S tím souvisí i vysoká porodnost v následujících letech.⁹⁷

Od poloviny 50. let však docházelo ke značnému poklesu porodnosti. V teplickém okrese byla porodnost dokonce jednou z nejnižších v kraji, což v kombinaci s vysokou potratovostí vedlo k depopulační tendenci okresu. K tomu přispěla i vysoká migrace obyvatel mimo okres. Zvýšení porodnosti se pak projevilo údajně v souvislosti s rodinnou politikou 70. let.⁹⁸ Český statistický úřad poskytuje údaje o počtu obyvatel ve městě Teplice od roku 1971. Z těch je patrné, že mezi lety 1971 – 1989 docházelo k nárůstu počtu obyvatel města, naopak od roku 1989 až do

⁹⁵ KILIÁN, J., *Teplice*, s. 302 – 303.

⁹⁶ *Sčítání lidu, domů a bytů 1970: kraj Severočeský : okres Teplice*, s. 23.

⁹⁷ Tamtéž, s. 12.

⁹⁸ Tamtéž, s. 18 - 19.

současnosti počet obyvatel s drobnými výkyvy klesá. Podle posledních údajů z roku 2014 má obec Teplice 50 079 obyvatel.⁹⁹

Oblast Teplicka, respektive celý Ústecký, dříve Severočeský kraj, je regionem průmyslovým. Tradičními obory, které se zde rozvíjely od druhé poloviny 19. století, jsou sklářství, textilní výroba a hloubková těžba uhlí.¹⁰⁰

Po druhé světové válce došlo v návaznosti na Košický vládní program, který stanovoval postup pro poválečnou obnovu, k významnému rozvoji těžkého průmyslu v oblasti. Důraz na průmyslovou výrobu byl totiž hlavní strategií obnovy československého hospodářství. Charakter Teplic coby lázeňského města je tak narušen a Teplice získávají novou průmyslovou identitu.

V důsledku extrémní orientace na těžký průmysl, kterým Československo zásobovalo celý východní blok, došlo k eliminaci jiných, před válkou rozvinutých odvětví. Řada podniků tak zanikla a ustoupila nově budovaným průmyslovým závodům. V této souvislosti je třeba zmínit význam těžby uhlí, která se v oblasti severozápadních Čech velmi rozvinula. Dříve hloubkové doly byly nahrazovány rozlehlými doly povrchovými, kterým musela ustoupit nejedna obec.

V roce 1970 již téměř 44 % průmyslové výroby kraje plynulo z hornictví, necelých 30 % tvořil spotřební průmysl a přes 11 % energetika. V souvislosti s energetikou zmiňme tehdy nově zbudovanou elektrárnu Ledvice. Naopak zemědělství tvořilo pouze 3 % objemu výroby, průmysl stavebních hmot, doprava, nebo zdravotnictví pak méně než 1 %.¹⁰¹

Největší zaměstnanost lze v roce 1970 sledovat v oblasti spotřebního průmyslu. Ten byl reprezentován zejména výrobou zdejší sklárny Sklo UNION Teplice. Z dalších významných podniků této doby lze zmínit Textilní závody Boženy Němcové, Elektrotechnické závody Bystřany, Strojbal Teplice, Keramické závody Teplice, Karlovarský porcelán Duchcov a Dubí či Sklárny Kavalier Teplice.¹⁰²

⁹⁹ Databáze demografických údajů za obce ČR, *Český statistický úřad*, [online], [cit. 2016-01-07], dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-obce-cr>

¹⁰⁰ *Sčítání lidu, domů a bytů 1970 : kraj Severočeský : okres Teplice*, s. 17.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 9.

¹⁰² Tamtéž, s. 9 – 10.

Vlivem transformačního procesu, započatého v roce 1991, došlo v oblasti hospodářství k značným změnám. Několik významných průmyslových podniků bylo uzavřeno a některé státní podniky byly rozprodány a v řadě dalších byla ukončena činnost. V okrese se začala zvyšovat nezaměstnanost, která na konci roku 2001 dosáhla 16,57 % a dlouhodobě se drží vysoko.¹⁰³

Současný ráz města byl výrazně ovlivněn v období minulého režimu. Při urbanistickém formování se uplatňovala tendence vtisknout městu novou „socialistickou“ tvář. Namísto snahy o zachování historického rázu města se často uplatňovala méně nákladná varianta: „*nechat zchátrat – zbourat – postavit nové budovy. Vyústěním několika desetiletí takového přístupu pak bylo především v centru města a v některých částech Trnovan rozvrácení původního charakteru lokality a pokles atraktivity Teplic v očích obyvatel i návštěvníků města, zejména lázeňských hostů.*“¹⁰⁴

V současné době lze sledovat podobný postup ve vztahu k socialistické architektuře. Příkladem z nedávné doby je zbourání obchodního domu Prior na Náměstí svobody, otevřeného v roce 1984¹⁰⁵ a jeho nahrazení obchodním centrem Galerie odpovídajícím současným představám o moderním nákupním centru.

Teplice za normalizace

Z brožury o výsledcích sčítání lidu, domů a bytů v roce 1970 se dozvídáme, že okres Teplice je součástí Severočeského kraje, který leží podél severozápadní hranice s Německou demokratickou republikou. Území teplického okresu vycházelo z územní reorganizace v roce 1960 a bylo tvořeno z původního okresu Teplice, z převážné části bývalého okresu Bílina a většiny bývalého okresu Duchcov. Rozloha okresu Teplice po těchto změnách byla 469 km² a s počtem obyvatel 135 644 byl druhým nejlidnatějším okresem v kraji. Co do hustoty osídlení byl pak dokonce druhým nejhustěji osídleným okresem v ČSSR.¹⁰⁶

¹⁰³ Charakteristika okresu Teplice, Český statistický úřad, online], [cit. 2016-01-07], dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xu/charakteristika_okresu_teplice

¹⁰⁴ KILIÁN, J., *Teplice*, s. 330.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 321.

¹⁰⁶ *Sčítání lidu, domů a bytů 1970 : kraj Severočeský : okres Teplice*, s. 7 – 8.

Uvolněná atmosféra Pražského jara se rozšířila i do ostatních částí republiky včetně Teplic. Ve stranickém vedení města došlo v souladu s celorepublikovým trendem k personálním změnám v proreformním duchu. V noci z 20. na 21. srpna překročily sovětské tanky hranice v Krušných horách a ráno už se teplotičtí občané probudili do okupovaného města. „*Lidé se shlukovali v ulicích, diskutovali se sovětskými vojáky, podepisovaly se petice, začaly se tvořit fronty před obchody, neboť řada občanů se chtěla zásobit pro případ ozbrojeného konfliktu.*“¹⁰⁷

Během celostátní listopadové stávkou studentů na protest proti aktuálnímu vývoji se stávkovalo i v Teplicích, ovšem pouze uvnitř škol. Veřejné průvody se zde nekonaly.¹⁰⁸

Ke střetu obyvatel se sovětskými jednotkami však došlo po vítězství československé hokejové reprezentace nad sovětským týmem na mistrovství světa ve Stockholmu. Po vyhraném zápase vyšly do ulic tisíce lidí a někteří z nich zamířili směrem k sovětské vojenské komandatuře v Trnovanech. Na pomoc přijel i tank a obrněné vozy ze základny v Bohosudově. Došlo ke střelbě do vzduchu i házení kamenů, policejní složky však situaci včas uklidnily. Jan Kilián dodává, že „*o událostech informoval s netajeným protisovětským ostnem i teplický deník Směr, což bylo ovšem na dalších 20 let naposledy, co psal svobodně.*“¹⁰⁹ Následovaly čistky ve straně, opět analogicky celostátní úrovni.

V souvislosti s prvním výročím okupace proběhla Teplicemi lehká vlna protestu omezující se spíše na jednotlivce. V porovnání s jinými místy v zemi byly zdejší protesty umírněné. Někteří dali svůj nesouhlas najevo černým oděvem v den výročí, někteří si připnuli trikolóru, na komíně řetenické sklárny se objevil černý prapor a v továrnách byl zaznamenán výpadek produkce trvající od 5 minut do 2 hodin. Pouze v Krušnohorských strojárnách zastavilo malé procento zaměstnanců práci na celý den.¹¹⁰

¹⁰⁷ KILIÁN, J., *Teplice*, s. 315.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 317 - 318.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 319.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 320.

Za symbolický začátek normalizačních časů lze označit přejmenování Masarykovy ulice na sídlišti Šanov II na ulici 25. února, ke kterému došlo v roce 1971. Následně byl u vstupu do Zámecké zahrady slavnostně odhalen pomník Klementa Gottwalda.¹¹¹

Normalizační Teplice se potýkaly s řadou problémů. Zmiňme například nedostatek lékařů ve zdravotnictví, jelikož řada jich v roce 1968 emigrovala do zahraničí a pohraniční region, devastovaný rozsáhlou těžbou se špatným ovzduším nikoho příliš nelákal.¹¹²

Podmínky životního prostředí byly tak neuspokojivé, že v roce 1989 vedly k ekologickým demonstracím v Teplicích, které jsou někdy považovány za počátek Sametové revoluce.

4.3 Každodennost na Teplicku za normalizace a dnes

Následující část diplomové práce bude členěna podle jednotlivých tematických okruhů, o kterých narátoři hovořili. Jelikož rozhovory probíhaly jako volná vyprávění na zadaná témata, konkrétní aspekty zmíněné v jednotlivých tematických okruzích vycházejí z výpovědí narátorů. Narátoři svým vyprávěním tedy sami určili, čeho se budou jednotlivé tematické celky týkat. Z tohoto důvodu byly také spojeny původně oddělené okruhy volný čas a kultura na Teplicku, jelikož ve vyprávění narátorů splynuly v jedno téma. Pro výzkum každodennosti je zajímavé sledovat, která témata narátoři při svých vyprávěních zdůrazňují a považují je tedy za důležitá.

Pro každý tematický okruh budou uvedeny informace získané od narátorů vyrůstajících v období normalizace i od narátorů vyrůstajících v porevolučním období. Tímto způsobem je snazší provést komparaci obou sledovaných období. Pro dokreslení budou zveřejněny citace částí výpovědí narátorů. Výklad bude navíc doplněn o relevantní dobová fakta či statistické údaje.

¹¹¹ KILIÁN, J., *Teplice*, s. 322.

¹¹² Tamtéž, s. 322.

Dětství a rodina

Vybraní narátoři narození před začátkem normalizace pocházejí z rodin, které nebyly významně politicky angažované, nevyvíjely protirežimní činnost a ani svými příjmy nevybočovaly mimo obvyklý standard. Narátoři pocházeli z rodin se 2 – 3 dětmi, přičemž podle údajů sčítání lidu z roku 1970 bylo v Severočeském kraji 33,5 % rodin pouze s jedním dítětem, 31,4 % rodin mělo dvě děti a pouhých 9,2 % rodin mělo děti tři.

Tak jako u narátorů popisujících normalizační období, tak i narátoři narození v období kolem revolučního roku 1989, byli vybráni tak, aby nepocházeli z extrémně bohatých či chudých rodin, nebo z rodin mimořádně politicky angažovaných, jelikož jejich pohled by tímto mohl být zkreslen.

Narátoři vyrůstající v porevolučním období pocházejí z rodin s jedním či dvěma dětmi. Vzorek narátorů samozřejmě není reprezentativní, přesto snižování počtu dětí v rodinách, které je patrné jen z mezigeneračního srovnání mezi těmito skupinami narátorů, odpovídá celorepublikovému vývoji. Snižování porodnosti je ostatně obecným trendem téměř všech vyspělých zemí.

Zaměříme-li se přímo na Ústecký kraj, za posledních 40 let se počet hospodařících domácností v kraji zvýšil o více než 30 %, tj. o 82,4 tisíc domácností, průměrný počet členů domácností přitom poklesl ze 2,8 v roce 1970 na 2,2 v roce 2011. To znamená, že přibývá jednočlenných domácností a ubývá dětí v rodinách.¹¹³

V období normalizace byla obvyklá délka mateřské dovolené významně kratší, než jak je známo z let porevolučních. Do roku 1968 získaly ženy 22 týdnů mateřské dovolené a následně mohly čerpat další mateřskou dovolenou maximálně do jednoho roku věku dítěte. V letech 1968 – 1970 se mateřská dovolená prodloužila na dobu 26 týdnů, nárok na další mateřskou dovolenou zůstal beze změny, tedy do 1 roku

¹¹³ Domácnosti v Ústeckém kraji, *Český statistický úřad*, [online], [cit. 2016-03-03], dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xu/domacnosti_v_usteckem_kraji

věku dítěte.¹¹⁴ Důležitou roli při péči o děti tak hráli prarodiče. Například Alena vzpomíná:

„Když jsme byli malí, naše matky byly na mateřský půl roku. Takže byly babičky. Máma neměla čas, aby přišla z práce a šla se mnou třeba na písek. Babička pro mě vždycky chodila do školky po obědě, protože jsem tam nechtěla spát. Šly jsme do nějakýho krámku, pamatuju si mlíkárnou, pekárnu, ty obchůdky ve městě, kam jsme chodily. Pak jsme šly domu a já si hrála, dokud nepřišla máma z práce.“

Stejně tak Daniela vzpomíná, že trávila hodně času s dědečkem, který s ní zpíval a chodil na procházky. Cyril uvádí, že dokonce nechodil ani do školky, jelikož jeho babička bydlela naproti přes ulici, a tak dobu, kdy byli rodiče v práci, trávili se sestrou u babičky.

Od roku 1989 již měly ženy nárok na 28 týdnů mateřské dovolené. Osamělé matky či matky se dvěma a více dětmi měly nárok dokonce na 37 týdnů dovolené. K významné změně došlo u délky další mateřské dovolené, kterou bylo nově možné čerpat až do 3 let věku dítěte. Od roku 2001 se užívá pojmu rodičovská dovolená, jelikož ji mohou čerpat i muži. Všichni narátoři narození v porevolučním období tedy trávili první tři roky svého života doma s matkou.

O prarodičích se porevoluční generace zmiňuje zejména v souvislosti s trávením prázdnin. Například Barbora vzpomíná:

„Každé prázdniny jsem trávila, jelikož rodiče pracovali, u babiček. Ježíš, to byla paráda! Jeden měsíc jsem vždycky byla u nás na chalupě s babičkou. Tam jsme byly parta dětí. Lítalý jsme po vesnici, hrály bojovky, stavěly bunkry a skákaly do kopřiv. Babička o mě pečovala a vařila mi, na co jsem si vzpomněla. I u druhé babičky to bylo super. S tou jsem veškerý čas zase trávila na zahradě v Modlanech a podnikaly jsme různé výlety. Vzpomínám si, že jsem u ní jedla Nutellu přímo ze sklenice a mohla jsem jíst samotný Granko. To doma neexistovalo.“

¹¹⁴ VYVÁŽILOVÁ, I., Rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek, bakalářská práce, [online], 2010, [cit. 2016-25-2], dostupné z: https://is.muni.cz/th/257826/pravf_b/Rodicovska_dovolena_a_rodicovsky_prispevek.pdf

Jak bylo vysvětleno dříve, normalizace je obdobím úniku do soukromí projevujícím se rozvojem volnočasových aktivit jako je chalupaření či zahrádkaření. Na podobné aktivity vzpomínají narátoři vyrůstající v období normalizace v rámci svého dětství.

Například Gustav vzpomíná na trávení víkendů se svým otcem: „*A jinak jsme trávili čas asi tak klasicky na tu dobu. Měli jsme auto, jezdili jsme ho mýt do potoka každé víkend. Přisahám, normálně našamponovali, nabrali vodu v potoce, spláchli. Pak jsme stavěli garáž svépomocí, jako asi každé v té době. To mi bylo tak 8, 10 let. A tam jsme pak trávili víkendy v té garáži, měnili jsme olej, opravovali Škodovku, která byla koupená nová a po dvou letech byla totálně sežraná, to byl šrot. A nebyli jsme tam sami, tam se scházela spousta lidí, potkávali se tam, žili tam v té komunitě.*“

Podobnými činnostmi prováděnými v jakési komunitě, o jaké Gustav hovoří, bylo také zahrádkářství či chalupaření. I to narátoři ve svých vzpomínkách zmiňují.

Cyril vzpomíná, jak o víkendech rekonstruovali chatu: „*Můj otec zdědil chalupu po rodičích, a tam jsme pak trávili všechny víkendy. Na Červeným hrádku. A protože byl stavbyvedoucí, tak jsme měli na rozdíl od ostatních docela přístup ke stavebnímu materiálu. Tak tu přivez trojdílný okno, tu přivez pár cihel. Z toho se to stavělo, každé kousek byl úplně jinej.*“

Daniela vzpomíná na víkendy strávené s rodiči na zahradě v zahrádkářské kolonii v Bystřanech Na Lišce: „*Babička s dědou kdysi koupili obrovskou zahradu, kterou pak rozdělili mezi svoje čtyři děti. Tam jsme pak s rodičema, tetou a strejdou a jejich dětma trávili víkendy a prázdniny. Bylo to super, my děti jsme tam běhaly, večer se opejkaly buřty, sestřenka hrála na kytaru, tak se zpívalo... No a teta tam měla různé záhonky a ovocný stromy.*“

Takto líčený obraz odpovídá všeobecné představě normalizačních let 70. let. Jak bude patrné později, léta 80. již byla částečně odlišná.

V souvislosti se vzpomínkami na školní léta zazněl z úst narátorů vyrůstajících za normalizace názor, že v minulosti neexistovala šikana, jelikož neměl v zásadě nikdo nic, a děti měly z učitelů větší respekt.

Naopak všichni z řad porevolučních narátorů ve svých vzpomínkách ve větší či menší míře setkání s šikanou ve škole zmiňují.

Velkou pozornost věnovali narátoři ve svých vyprávěních volnočasovým aktivitám v dětství. Všichni z nich, kteří vyrůstali v období normalizace, byli členy Pionýrské organizace Svazu mládeže. Pionýrská organizace vznikla v roce 1949 jako jediná povolená organizace sdružující děti. Po vzoru sovětského Pionýra se navázala úzce na školu a dbala na výchovu dětí v socialistickém duchu.¹¹⁵

Dle výpovědí mají narátoři na Pionýrskou organizaci pozitivní vzpomínky. Čtyři z nich říkají, že do Pionýra začali chodit na své vlastní přání. Například Alena:

„Do Pionýra jsem chodila, protože jsem viděla, jak se děti každý pátek schází a chodí si někam hrát, a já jsem chtěla taky. Máma mě jako nechala, nic politického jsem v tom neviděla. Na 1. Máje jsme chodili v krojích do průvodu, to bylo náhodou pěkný.“

Dva narátoři vyrůstající v 70. letech si nejsou jistí, jak se stali členy Pionýrské organizace. Daniela říká:

„Do Pionýra jsem chodila ani nevím jak. To se asi muselo. A to rodiče byli proti komunismu. Prostě jsem se stala jiskřičkou¹¹⁶, nosila červenej šátek, měli jsme takový průkazy, tam jsme plnili různé úkoly.... neznám nikoho, kdo nebyl pionýr. To když jsi třeba chodila do nějakýho kroužku, tak jsi automaticky byla jiskřička.“

Všichni narátoři se shodují, že Pionýrská organizace nepůsobila na děti v 70. letech jako ideologická propaganda. Participace na oficiálních akcích byla podle jejich hodnocení vždy jen symbolická. Společné schůzky pak viděli jako příležitost trávit čas s ostatními dětmi, se kterými si hrály, sportovaly, nebo chodily na výlety. Bedřich vzpomíná:

„Vedl to bývalej skaut, ale protože už skauti byli zakázaný, tak se musel převlíknout a hrát si na pionýra. Ale vlastně to fungovalo jako skaut. Akorát jsme se museli zúčastňovat takových těch povinných akcí. Ale jmenovali jsme se turistický oddíl a

¹¹⁵ Pionýrská organizace, Totalit.cz, [online], [cit. 2016-02-27], dostupné z: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/po.php>

¹¹⁶ Jiskry – organizace předcházející Pionýru pro děti od první třídy přibližně do devíti let.

opravdu jsme se učili pohybovat se v přírodě, rozdělovat oheň, orientace, uzly... bylo to jako skaut. Akorát že když zrovna bylo nějaký výročí založení Pionýra, byla to velká sláva, pořádaly se velký průvody v Teplicích, tak jsme na všechno museli chodit, prostě museli. A to byl jedinej okamžik, kdy jsme měli ty košile a šátky, jinak se to vůbec nenosilo tyhle věci. A jednou jsme se účastnili okresního přeboru v orientačních závodech. Ale myslím, že jsme to dělali z toho důvodu, aby ten oddíl měl nějakou činnost, nějaký opodstatnění, aby mohl existovat.“

Kromě Pionýra byla obvyklá také návštěva zájmových kroužků. Dva z narátorů hráli ping pong, další chodil do lidové školy umění na hodiny klavíru, jiný na zpěv. Zbylý volný čas pak narátoři trávili venku s kamarády. Z jejich vyprávění je patrná relativní volnost, kterou jim rodiče dávali. V souvislosti s tím obvykle zdůrazňují, že v době jejich dětství bylo bezpečněji, nejezdilo mnoho aut a nebyl důvod se obávat, když děti zůstaly venku bez dozoru. Na řadu přicházely nejrůznější míčové hry, na kterých se účastnily děti ze sousedství různého věku. František vzpomíná, že když se s rodiči přestěhovali do nového bytu, zazvonili na něj chlapani z ulice, aby s nimi šel ven. Scházeli se pak pravidelně po škole i s dalšími dětmi z ulice a hráli různé hry. Podobné vzpomínky na dětství trávené ve velké míře venku s dalšími dětmi popisují i narátorky narozené v průběhu války.

Na rozdíl od tohoto poměrně jednohlasného názoru narátorů vyrůstajících za normalizace se narátoři vyrůstající v porevolučním období ve svých vyprávěních o trávení volného času v dětství názorově štěpí. Část z nich popisuje zkušenost relativně podobnou, jako generace jejich rodičů. Například Ivan:

„Scházeli jsme se s klukama, stavěli jsme si bunkry, lítali jsme po Duchcově¹¹⁷, hráli jsme si na vojáky, nebo jsme hráli fotbal za barákem.“

U jiných je však znát, že jejich volný čas byl mnohem více organizován rodiči. Například Gabriela vzpomíná:

„Když jsem byla malá, mamka se mnou chodila na hřiště do Šanovskýho parku. Tam jsem si hrála na písku, mamka mě učila dělat výmyk na prolejačkách... a pak jsme si vždycky šly dát zmrzlinu do Pinocchia. A v neděli odpoledne si pamatuju, že jsme

¹¹⁷ Duchcov je obec ležící 8 km od Teplic.

s mamkou chodívaly do divadla na pohádky. To jsme si předtím šly zas vždycky dát lázeňskou oplatku.“

Andrea zase vzpomíná, že během svého dětství trávila prakticky veškerý čas na zájmových kroužcích:

„Volný čas jsem měla od pondělí do čtvrtka zaplněný všelijakými kroužky, takže jsem přicházela domů většinou až kolem šesté, sedmé hodiny večer, udělala úkoly a šla spát. Ve školce hodiny zpěvu, herectví, flétnička. Pak tancování, balet, pěvecký sbor, příčná flétna, herectví, takže jsem svůj volný čas trávila večer u HBO a Supermaxu. To jsem měla nejradši. Byla jsem jedináček, takže jsem se zabavovala sama a většinou byla ve svém velkém pokojíčku zavřená a hrála si a u toho měla puštěnou televizi.“

Všichni narátoři vyrůstající v porevolučním období vzpomínají na víkendové výlety s rodiči. Zde je patrný velký rozdíl oproti narátorům vyrůstajícím v období normalizace, kteří zpravidla ani v rámci letních dovolených s rodiči mnoho výletů nepodnikali.

Rodiče, vyrůstající v období normalizace, tak jako by svým dětem suplovali to, co oni sami v mnohých případech, dělali v rámci Pionýrské organizace. Chození do lesa, poznávání přírody, návštěvy hradů a zámků, to vše narátoři zmiňují jako víkendové aktivity se svými rodiči.

Filip: *„S rodičema jsme jezdili na výlety, na dovolený, po známejch... hlavně ty výlety, díky mamce znám snad všechny hrady a zámky.“*

Studium

Po ukončení základní školní docházky si všichni narátoři podali přihlášku na střední školu. Všichni byli bez problémů přijati na školu, na kterou se hlásili. To platí pro obě skupiny narátorů.

Zajímavé je sledovat motivy, které narátory, coby mladé studenty, vedly k výběru konkrétní střední školy. Ve svých čtrnácti, či v případě těch, kteří končili základní školu osmou třídou, dokonce třinácti letech neměl nikdo z narátorů příliš jasnou

představu o tom, jakému oboru by se chtěl věnovat, případně čím by se chtěl v budoucnu živit. V případě narátorů vyrůstajících za normalizace tak na řadu často přicházely názory rodičů, starších kamarádů či sourozenců. Bedřich vzpomíná na svůj výběr střední školy následovně:

„Já to viděl třeba u bráchy. My jsme se pořád vrtali v motorech, tak pak přišel, že chce být automechanikem, a rodiče mu řekli: ‘Ale prosímtě, to budeš mít špinavý ruce, přeci nebudeš dělat automechanika.’ Tak šel na prodavače. Tak já jsem se už ani neptal, jestli můžu být automechanik. Já jsem byl ten chytřejší, co měl studovat... A když jsem se pak opravdu rozhodoval, kam půjdu, to bylo takový - automobilová průmyslovka, že to bylo v Teplicích... ale ona neexistovala žádná osvěta, nikdo ti neporadil, kam bys mohl jít. Bralo se to – jsi z Teplíc, tak strojárna, automobilka, ekonomka, gympl. A pak kdo měl třeba už nějaký vlohý, že měl zaměření, tak hledal, kde to je, a šel třeba i dál. Já jsem si pak říkal, že bych mohl třeba stavárnu dělat. Nevím proč, prostě jsem si říkal, že pro kluka by to mohlo být dobrý. Tak jsem začal zjišťovat, že je v Děčíně a v Kadani. Ale pak přišel bráchův kamarád, co dělal geodézii, a říkal: ‘Prosímtě, proč se budeš plahočit někam do Děčína, pojď na geodézii, vždyť je to to samý.’ Tak jsem šel na geodézii.“

Podobně svůj výběr střední školy popisují také porevoluční narátoři, avšak s mnohem většími emocemi. Možná proto, že mají tyto události čerstvěji v paměti, možná proto, že jak se z jejich výpovědí zdá, vnímali svůj výběr střední školy jako zcela zásadní pro svůj budoucí život. Hedvika vzpomíná:

„Když jsem si měla vybírat střední, hrozně jsem to prožívala. Měla jsem pocit, že to naprosto zásadně ovlivní mojí budoucnost. Jezdili jsme ještě s kamarádkou po dnech otevřených dveří, ale nikde jsem neměla pocit, že by to bylo ono. Nevěděla jsem, co chci vlastně dělat. Den před tím, než se ve škole odevzdávala přihláška, jsem seděla před barákem, brečela a volala kamarádce: ‚Lenko, Lenko, tak cos tam napsala? Já pořád nevím!‘ Lenka tam napsala teplickej gympl. Tak i já jsem tam nakonec s kapajícímá slzama napsala Gymnázium Teplice. Vylučovací metodou to byla jediná možnost.“

Možnosti Hedviky a jejích vrstevníků byly v zásadě podobné, jako možnosti generace jejich rodičů. I v současné době v Teplicích působí kromě gymnázia střední průmyslová škola, hotelová škola, obchodní akademie, střední zdravotnická škola a několik středních odborných učilišť.

Při otázce na očekávání od svého středoškolského studia se narátoři vyrůstající v období normalizace vyjadřují rozpačitě, jako by předpoklad, že student má od školy určité očekávání, byl zcela mylný. Například Cyril říká:

„Tak o tom asi nepřemejšliš... Bylo normální, že když jsme byli na stavárně, tak 90 % těch spolužáků vědělo, že budou dělat ve stavebnictví. Dneska to je asi naopak. Vůbec nikoho nenapadlo, že když chodí tady do té školy, tak že by dělal něco jinýho.“

Narátoři vyrůstající v porevolučním období jsou v tomto ohledu konkrétnější. Zmiňují přípravu na vysokou školu či osvojení dovedností uplatnitelných na trhu práce.

Při vyprávění o střední škole zmínili všichni narátoři, kteří vyrůstali v období normalizace, Socialistický svaz mládeže (SSM). Původně československý svaz mládeže (ČSM) vznikl po roce 1948 jako náhrada za Svaz české mládeže a svaz slovenské mládeže, které byly obnoveny po skončení druhé světové války. Úkolem ČSM byla ideová, politická a mravní výchovy mladé generace. Od roku 1967 byl umožněn vznik zájmových klubů coby základních organizací ČSM. Následně vznikl i nový Svaz klubů mládeže, zastřešující tyto organizace. Toto rozhodnutí však bylo později v normalizačních letech chápáno velmi negativně, a tak již od roku 1969 docházelo k opětovnému rušení samostatných klubů a v roce 1970 byl Svaz klubů mládeže opět rozpuštěn. V témže roce byl schválen nový název jediné oficiální mládežnické organizace – Socialistický svaz mládež.¹¹⁸

Narátoři se shodují, že svaz mládeže nebyl příliš aktivní, natož aby působil jako propagátor komunistické ideologie. Častým motivem vzpomínek na jeho schůze je alkohol. Například František říká: *„Já jsem tam byl jednou na schůzce, ještě mi*

¹¹⁸ HOLÝ, J., Dějiny Svazu klubů mládeže, *Svaz klubů mládeže*, [online], [cit. 2016-03-02], dostupné z: <http://www.svaz-klubu-mladeze.cz/historie-skm/>

nebylo ani 15, v prváku. Bylo to na Úštěku a všichni se tam strašně opili. Pak už jsem tam nešel.“

Narátoři vyrůstající v období normalizace měli v průběhu vyprávění o střední škole potřebu zdůraznit, že v jejich době, tedy rámcově v 80. letech, již škola nepůsobila jako „prodloužená ruka“ komunistické vlády, a že právě jejich vyučující byli benevolentní.

V této souvislosti lze zmínit jeden z charakteristických aspektů orálně historického vyprávění, kterým se zabývá například Alice Hoffman ve svém příspěvku *Reliability and validity in oral history*, a sice že pamětníci mají při popisu svých dřívějších zážitků tendenci posouvat je blíže k obecně akceptovaným názorům současnosti.¹¹⁹

K dalšímu vysvětlení tohoto počínání může dopomoci názor Françoise Mayer, která tvrdí, že jelikož po pádu komunismu v Československu nedošlo k jasnému vymezení vítězů a poražených, nebyla například zakázána komunistická strana, musela česká společnost hledat způsoby, jak se se zkušeností autoritativní komunistické vlády paměťově vyrovnat. Ujal se proto diskurz odsuzující vše, co podporovalo či bylo jakýmkoliv způsobem spojeno s komunistickou vládou. Společenský kredit naopak získávají všichni, kteří proti bývalému režimu jakýmkoli způsobem bojovali.¹²⁰

Nahlíženo touto optikou, nárátoři nevidí jako žádoucí vyprávět, že jejich školní docházka byla ovlivněna komunistickou ideologií, zejména pak, když na ni vzpomínají v dobrém a museli by přiznat, že jim v takovém prostředí bylo dobře.

To je však pouze jedna z možných interpretací. Celková charakteristika normalizační doby, jak byla popsána v předchozích kapitolách, by nasvědčovala tomu, že školní výuka byla skutečně ideologií nezatížena.

Zastavme se v této souvislosti ještě na moment nad příspěvkem Daniely:

„V 80. letech už ve škole nešlo o nějakou ideologii. U nás na škole byl ředitel z Ukrajiny, byl hodně proruský smýšlející, ale nijak nás politicky neovlivňoval. To jen abychom měli přezuvky, kluci nesměli mít dlouhý vlasy, holky se nesměly

¹¹⁹ HOFFMAN, A. Reliability and validity in oral history, In DUNAWAY, D. K., BAUM, W. K. (ed.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham, s. 90 – 91.

¹²⁰ MAYER, F., *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*, s. 221.

malovat, nebo jsme nesměli mít nápisy na tričkách. Ale jestli to bylo politický... to, že má někdo nápis na tričku, přece není politický. Ale stejně tady takový věci nebyly, tak to bylo jedno. Ve vedlejší třídě byl občas někdo s dlouhýma vlasama, to už pak byl ale rebel! V dnešní době, když se někdo chce odlišit, jde na punk, nebo emo, nebo tak něco, no tak tehdy měl dlouhý vlasy.“

V této části Daniela jmenuje, co vše bylo zakázáno, avšak zároveň to vnímá zcela apoliticky. Je otázkou, do jaké míry lze například zmíněné dlouhé vlasy vnímat jako projev mladické potřeby odlišit se, a do jaké míry jako formu nesouhlasu s nastoleným politickým pořádkem. V tomto ohledu zřejmě nelze generalizovat. Motivace jednotlivých „rebelů“, jak je Daniela nazývá, by musela být posouzena individuálně.

Po ukončení střední školy se z řad narátorů vyrůstajících za normalizace pouze Cyril chystal na vysokou školu, nakonec však nenastoupil.

„Pak jsem chtěl jít na architekturu, jenže tam byl hroznej nával, takže mě nevzali. Vzali mě ale na strojárnu. Tak jsem si nejdřív myslel, že půjdu na strojárnu. Jenže oni mi s tou přihláškou poslali ňákou přihlášku na chmel a přihlášku do SSM tam a do ňáký další organizace a mně se hrozně nechtělo, tak jsem šel radši dělat. Vim zcela jistě, že kdyby mi tenkrát nepřišly všechny tyhlety přihlášky k tomu, tak bych tam šel. Fakt mě to ňák odradilo v tý době.“

Zde je opět nutné zvážit, zda se nejedná spíše o narátorovu zpětnou interpretci svého rozhodnutí nejít na vysokou školu, značně ovlivněnou dnešními hodnotami. V další části rozhovoru totiž uvádí, že dnes lituje, že vysokoškolské vzdělání nezískal. Naopak při vyprávění o výběru střední školy říká, že chtěl být truhlářem, protože už se mu tehdy nechtělo dále učit. Z jeho vyprávění dále vyplyne, že v průběhu vojenské služby vstoupil do KSČ. Zde vyvstává otázka – jestliže vstoupil do KSČ, proč by pro něj byl vstup do studentských organizací natolik nepřijatelný, aby se rozhodl vzdát se celého studia?

Mezi narátory vyrůstajícími v porevolučním období je poměr zájemců o vysokoškolské vzdělání zcela opačný. Pouze jediný z nich – Dominik – se na vysokou školu nepřihlásil. Odpovídá to všeobecnému trendu zvyšujícího se vzdělání.

Samozřejmě ne ve stejném poměru, jelikož vzorek narátorů není reprezentativní. Následující tabulka ilustruje změnu v poměru počtu středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných mezi lety 1970 a 2011.

Tabulka 3: Nejvyšší ukončené vzdělání obyvatel starších 15 let podle údajů sčítání lidu v letech 1970 – 2011

Vzdělání	1970	1980	1991	2001	2011
Střední vč. vyučení	28,9 %	32,6 %	35,4 %	38 %	33 %
Vysokoškolské	3,4 %	5 %	7,2 %	8,9 %	12,5 %

Zdroj: Vlastní zpracování dle Úrovně vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu, *Český statistický úřad*, [online], 2014, dostupné z:

<https://www.czso.cz/documents/10180/20536250/17023214.pdf/7545a15a-8565-458b-b4e3-e8bf43255b12?version=1.1>

Ze zbylých devíti narátorů, kteří se rozhodli pro vysokoškolské studium, se dva přihlásili ke studiu na Univerzitě Jana Amose Komenského v Ústí nad Labem, ostatní se vydali za studiem do Prahy.

Do Prahy a dalších českých měst odchází za studiem každý rok poměrně vysoký počet studentů. Proto město Teplice, aby zajistilo návrat vysokoškolsky vzdělaných občanů, poskytuje již několik let stipendium studentům vysokých škol, kteří jsou původem z Teplic. Podmínkou stipendia je, že stejný počet let, po která byl student stipendiem podporován, musí následně pracovat či podnikat na území Teplic.¹²¹

Zaměstnání

Po dobu celého období komunistické vlády byla v Československu ze zákona povinná zaměstnanost. Nezaměstnanost byla považována za deviantní jev a i časté střídání zaměstnání bylo vnímáno negativně.

¹²¹ Studenti vysokých škol mohou podat žádost o stipendium, *Oficiální stránky statutárního města Teplice*, [online], 2014, [cit. 2016-02-28], dostupné z: http://www.teplice.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=16600&id=3903&n=studenti-vysokych-skol-mohou-podat-zadost-o-stipendium

V roce 1970 bylo více než 52 % obyvatel Okresu Teplice zaměstnáno v průmyslu, 12 % v oboru stavebnictví, 6 % v dopravě, 9 % v oblasti obchodu a veřejného stravování a 4 % v zemědělství.¹²²

Jak je patrné z vyprávění narátorů vyrůstajících v normalizačním období o škole, předpokládalo se, že po dokončení studia budou absolventi zaměstnáni ve svém oboru. Takovou zkušenost skutečně narátoři mají. Hledání zaměstnání popisují jako velmi jednoduché. Z jejich vyprávění lze tušit obecné schéma hledání zaměstnání spočívající v návštěvě podniku, kde chce dotyčný či dotyčná pracovat, následném přijetí a nástupu na pracovní pozici během několika málo dní. Často se jednalo o největší podnik v daném oboru v oblasti, který si narátoři vybrali jako své první pracoviště.

Hana k tomu říká: *„Bylo to v 84. roce. Sedla jsem na městskou dopravu, jela jsem do první fabriky, šla dovnitř, zeptala jsem se na místo, dostala jsem tam práci, asi během týdne jsem nastoupila a byla jsem tam 20 let.“*

Cyril dodává: *„Mně připadalo, že tenkrát, ať jsi přišla do jakýhokoliv podniku, tak tě vzali, prostě to místo vytvořili. Fakt nebyl problém, jako byly i umístěnky, ale když jsi někde chtěla pracovat, tak tě prostě vzali.“*

V souvislosti s vytvářením míst zmiňme Aleninův zkušenost:

„Myslela jsem, že budu měřit, když mě přijali do Ústí k památkovému ústavu. My jsme se totiž ve čtvrtáku učili zaměřovat památky, to se mi líbilo, tak jsem šla právě k památkovému ústavu, kam mě přijali jako geodeta. Ale pak jsem tam přepisovala nějakou evidenci, tak jsem odešla. Na statek¹²³ mě taky přijali jako geodeta, ale pak jsem kreslila v projekci.“

Zajímavostí je, že Bedřich i Cyril změnili zaměstnání v průběhu vojenské služby, aniž by, jak říká Cyril „vytáhli paty z kasáren“.

¹²² *Sčítání lidu, domů a bytů 1970 : kraj Severočeský : okres Teplice*, s. 28.

¹²³ Státní statek Bílina, stavební závod

Z vyprávění narátorů je patrné, že řada z nich získala na pracovišti dobré přátele, někteří dokonce své budoucí partnery. Spolupracovníci spolu trávili čas i po pracovní době, jak uvádí příklad František:

„Rodiče mě jezdili vyzvedávat do Stropníku, když jsem dělal přesčas. To byla hospoda v Oseku. Tím chci říct, že tenkrát bylo normální... dělal jsem na stavbě, dělal jsem mistra, že jo, a bylo tam deset lidí a z těch deseti lidí šlo osm každé den po práci do hospody. Tak jsem šel s nima, že jo... a opravdu jsme tam byli každé den. Neříkám, že jsem musel, ale tak nebylo nic lepší na práci. Prostě to bylo normální, že se chodilo po práci do hospody. A některý profese chodily i při práci.“

Mohlo by se zdát, že konzumace alkoholu byla neodmyslitelnou součástí běžného života, a že jeho spotřeba tak byla vyšší než dnes. Eduard Novák ve svém článku o sociopatologii československé společnosti z roku 1988 uvádí, že konzumace alkoholu se stále více stává součástí stereotypu soužití pracovních kolektivů, řídící pracovníky nevyjímaje.¹²⁴

Ze statistik OECD o spotřebě alkoholu však vyplývá, že tomu tak není. Od roku 1980, kdy OECD poprvé uvedla údaje o České republice (údaje o ČR a Slovensku jsou vedeny odděleně), až do současnosti se spotřeba alkoholu pohybuje mezi 11 a 12 litry čistého alkoholu na osobu starší 15 let ročně. Pokles ani nárůst spotřeby v čase není patrný.¹²⁵

Na rozdíl od narátorů vyrůstajících v období normalizace nemají narátoři vyrůstající v porevolučním období výběr zaměstnání zcela jistý. Již dávno neplatí, že 90 % studentů bude zaměstnanáno ve svém oboru, jak uváděl Cyril. Po rozhodování o výběru střední školy, následném rozhodování o výběru vysoké školy, čekalo tedy narátory další rozhodování o výběru povolání. Někteří z nich jsou již zaměstnání na hlavní pracovní poměr, někteří dokončují vysokoškolské studium a pracují pouze na zkrácený úvazek.

Například Barbora, která dokončila bakalářské studium na UJEPu v roce 2015 má čerstvou zkušenost s hledáním zaměstnání.

¹²⁴ NOVÁK, E., Sociopatologie československé společnosti, *Listy*, č. 5, září 1988.

¹²⁵ Non-medical determinants of health: Alcohol consumption, *OECD*, [online], [cit. 2016-02-03], dostupné z: <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=30126>

Barbora: „*Je tu zatraceně málo práce. Náš kraj má hodně volných míst, ale ne pro kvalifikované a vzdělané lidi. Jelikož máme podle statistik nejvíc lidí se základním vzděláním v republice, tak to podle toho taky vypadá a lidé se vzděláním tím trpí.*“

Ke konci roku 2015 bylo v Ústeckém kraji evidováno 6 760 uchazečů o zaměstnání a 1 375 volných pracovních míst. Na jedno pracovní místo tedy připadá téměř 5 uchazečů.¹²⁶

Část narátorů vyrůstajících v porevolučním období plánuje svůj budoucí život v Praze, jelikož nevěří, že by v Teplicích sehnali perspektivní zaměstnání. Například Jaroslav:

„*Vím, že pokud chci v životě něčeho dosáhnout, musím zůstat v Praze. V Teplicích nejsou žádný možnosti.*“

Zajímavé je srovnání vyprávění obou skupin narátorů o vztazích na pracovišti. Zatímco narátoři vyrůstající v období normalizace je popisují jako velmi kladné, jak bylo vylíčeno dříve, narátoři vyrůstající v porevolučním období takovou zkušenost nemají. Například Barbora říká:

„*V práci se bavím se dvěma kolegyněma, ale jinak je to katastrofa. Nejhorší bylo, když jsem jednou přijela do práce tátovým autem. To bylo řečí! Jakože mladá holka a jezdí si takovým autem. Od té doby půlce lidí ležím v žaludku.*“

Bydlení

Bydlení je velkým tématem socialistické éry. V poválečném období vznikla vážná bytová krize – v souvislosti s osidlováním pohraničí, rozvojem průmyslu i stěhováním do měst bylo velké množství lidí bez obydlí. Zároveň bylo evidováno množství prázdných bytů v nevyhovujícím stavu, kde nikdo bydlet nechtěl. Plán výstavby nových bytů byl tedy důležitou součástí programu poválečné obnovy.

¹²⁶ Podíl nezaměstnaných osob, pracovní místa v evidenci úřadu práce, *Český statistický úřad*, [online], [cit 2016-03-02], dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=statistiky#katalog=30853>

Bytová výstavba se přitom soustředila zejména do míst zavádění těžkého průmyslu, v němž byla spatřována budoucnost ekonomie Československa.¹²⁷

Součástí prvního dvouletého plánu přijatého v roce 1946 bylo i vybudování 125 000 nových bytových jednotek. Projekty hromadného bydlení existovaly již před válkou, byly však financovány zpravidla čistě ze soukromých zdrojů, a tak byla dokončena jen malá část z nich. Navíc se jednalo většinou jen o jednotlivé budovy. Oproti tomu poválečné období a komunistické znárodnování podniků umožnilo financování ze zdrojů státu spolu s národními výbory a podniky.¹²⁸

Bytová krize v Československu doznívala ještě v 80. letech. Z brožury o sčítání lidu v roce 1970 se dozvíme, že mezi lety 1947 – 1970 bylo v okrese Teplice postaveno 12 516 nových bytů a na stavbě dalších se stále pracovalo.¹²⁹ Například sídliště Bílá cesta, kterému se po jeho dokončení dostalo celorepublikového zájmu a dodnes je oblíbeným místem k životu, bylo dokončeno v roce 1976.¹³⁰ Architekt Milan Mníšek vzpomíná na jeho stavbu v souvislosti s umístěním na kopci kvůli špatnému ovzduší: „*Nová Ves se skutečně stavěla tak, aby byty byly nad smogem, na to se dělalo několik posudků a měření. V 70. a 80. letech byly smogové situace vážné. Tehdejší filtry na zdrojích byly neúčinné, ale nešlo jen o elektrárny. V centru měl každý byt vlastní kamna a v nich se topilo laciným uhlím. Všelijak se usilovalo o nápravu – nejprve začalo se vytápět z kotelen velkých fabrik, později z elektrárny Ledvice, a podobně. Nejvíce městu pomohla plynofikace.*“¹³¹ Sídliště Prosetice či panelová zástavba v Trnovanech pak byly dokončeny až v letech osmdesátých.

Zmíněné problémy v oblasti životního prostředí přiznává i citovaná brožura o sčítání lidu. Doslova říká, že „*Středem nejhustěji obydlené části okresu je okresní město Teplice, lázně s nejstarší tradicí, jejíž soudobé publicitě je značně na závalu*

¹²⁷ Musil, J., *Urbanizace v socialistických zemích*, s. 238 - 239.

¹²⁸ Zarecorová, K., E., *Utváření socialistické modernity: bydlení v Československu v letech 1945-1960*, s. 33 - 34.

¹²⁹ *Sčítání lidu, domů a bytů 1970 : kraj Severočeský : okres Teplice*, s. 11.

¹³⁰ Bílá cesta v Teplicích, *teplice-teplitz.net*, [online], 2012, [cit. 2016-01-07], dostupné z: <http://teplice-teplitz.net/clanky/cist/nazev/26-vysokoskolske-prace-a-vyzkumy>

¹³¹ Milan Míšek: Počítalo se, že kvůli uhlí se bude bourat v Teplicích i v roce 2000, *teplice-teplitz.net*, [online], [cit. 2016-01-07], dostupné z: <http://teplice-teplitz.net/clanky/cist/nazev/10-milan-misek-pocitalo-se-ze-kvuli-uhli-se-bude-bourat-v-teplcich-i-v-roce-2000>

*nezdravé životní prostředí vzniklé po značném rozvoji chemického a palivo-energetického průmyslu.*¹³²

S rozvojem průmyslu, mechanizací zemědělství a bytovou výstavbou souvisí i vysoká urbanizace oblastí. Náhradou za osady i celé obce, likvidované pro rozvoj těžby uhlí, byla stavěna náhradní bytová výstavba zejména v Teplicích, Bílině, Duchcově a Oseku.¹³³ Tomu odpovídá i srovnání údajů o druhu bydlení z let 1961 a 1970, ze kterých je patrné, že v teplickém okrese významně ubylo rodinných domů a zemědělských usedlostí a naopak se zvýšil počet bytových domů.¹³⁴ Přesto počet bytů v 70. letech stále nebyl dostačující. Dle sčítání lidu žilo ve městě Teplice v roce 1970 téměř 1 500 domácností bez vlastního bytu.¹³⁵ Zejména v počátcích sledovaného období proto nebylo neobvyklé vícegenerační bydlení.

Hodnocení možností bydlení ze strany narátorů je rozporuplné. Na jednu stranu všichni hodnotí podmínky tehdejšího bydlení pozitivně, z jejich konkrétních příběhů však plyne, že shánění bydlení tak bezproblémovým nebylo.

Například František vzpomíná, že po ukončení studia na střední škole sháněl zaměstnání, ke kterému získá i bydlení. V té době totiž již čekal prvního syna se svou manželkou. Ačkoliv práci získal bez problémů, na byt musel čekat, a tak s manželkou bydleli v bytě u jejích rodičů. Tam rodina nakonec zůstala několik let, dokud se František nevrátil z vojny. Až potom získal zaměstnání s bytem. Ačkoliv tedy rodina prakticky několik let neměla kde žít, František tuto situaci vnímá bezproblémově: „*Pak jsem nastoupil, řekl jsem, že chci byt a oni mi dali byt. Tak to fungovalo.*“ Také jiní z narátorů využívali možnosti získat byt prostřednictvím svého zaměstnavatele.

Zrovna tak výpověď Cyrilova je poněkud rozporuplná. Vypráví, že po druhé světové válce jeho rodina získala dekret na dům v obci Hrdlovka. V Hrdlovce však mezi lety 1963 – 1975 probíhaly demolice kvůli těžbě, až obec zcela zanikla. Rodina tedy na konci 60. let rychle sháněla nové bydlení. Jako místo svého nového bydliště si

¹³² *Sčítání lidu, domů a bytů 1970 : kraj Severočeský : okres Teplice*, s. 14.

¹³³ Tamtéž, s. 14.

¹³⁴ Tamtéž, s. 39.

¹³⁵ Tamtéž, s. 50.

vybrala Duchcov. Cyril popisuje, že sehnat nové bydlení nebyl žádný problém. Rodina měla dokonce požadavek, že chce získat dva byty u sebe – pro sebe a pro Cyrilovu babičku. Získali tedy byty v jedné ulici v domech naproti sobě hned u duchcovského hlavního náměstí. Nutno podotknout, že okolnosti shánění těchto bytů zná Cyril spíše z vyprávění.

Později Cyril vypráví, jak sháněl bydlení pro sebe a svou ženu. Již jejich svatba byla částečně účelovou – aby získali byt. Jelikož nechtěli bydlet v panelovém domě, rozhodli se hledat tzv. byt do opravy. Cyril popisuje, že pro získání bytu musel absolvovat večer s paní, jež měla přidělování bytů na starosti. Dnes pobaveně vypráví, jak s dotyčnou dámou celý večer tančil ve vinárně teplického divadla, ač tanec skutečně nemá rád. Druhý den od paní získal klíče od tří bytů, které si mohl prohlédnout, a vybrat si z nich.

Z dnešního pohledu se tento postup jeví jako poměrně komplikovaný, Cyril však příběh líčí poeticky a ani jednou nenaznačí, že podmínky byly nepříznivé. Z jeho vyprávění je cítit určitá nostalgie.

Shánění bydlení je v dnešní době pro narátory vyrůstající v porevolučním období samozřejmě mnohem snazší. Nemusí být provdání a nemusí doufat, že jim bude přidělen byt podle jejich představ. Na druhou stranu potřebují být více finančně vybaveni. Jak říká Eva:

„Bydlet sama bych si nemohla dovolit. Z jednoho platu člověk byt nezaplatí, pokud teda chce žít trošku slušně. V Praze jsem proto bydlela s holkama. Bydlely jsme chvíli ve dvou, ale chvíli i v šesti. Teď žiju v Teplicích s přítelem a jako ve dvou už se to dá zvládnout.“

S trochou nadsázky – v kontextu dvou politických systémů – za socialismu měli mladí problém sehnat bydlení, jelikož ho byl nedostatek. Dnes mají problémy sehnat bydlení, jelikož na něj nemají dostatek financí.

Narátoři vyrůstající v porevolučním období také v souvislosti s bydlením často zmiňují rozdílnou atraktivitu jednotlivých lokalit v Teplicích. Panelová sídliště

vystavěná v 80. letech – Trnovany a Prosetice – patří k nejméně preferovaným lokalitám pro život.

Cecílie říká: „*Hodně levných možností bydlení je na velkých sídlištích, v Trnovanech a Proseticích, kde teď ohromný počet lidí odchází a byty prodávají za směšně nízké částky. Ale kdo by tam chtěl bydlet.*“

Volný čas a kultura

Teplice v období normalizace nabízely řadu možností, jak trávit volný čas. Především díky lázním se zdejší obyvatelé mohli těšit nadstandardnímu kulturnímu programu, ve městě fungovalo několik tanečních sálů, kinosálů i hudebních klubů.

V roce 1975 byla v Teplicích otevřena botanická zahrada, kam mohli místní vyrazit na procházku do zeleně. V 70. letech byl postaven nový fotbalový stadion, hokejistům začal sloužit nový zimní stadion a v 80. letech byl otevřen také nový dům kultury.¹³⁶

Narátori narození v období kolem roku 1968 prožívali za normalizace svá mladá léta. Podle oficiální strategie strany měl volný čas mládeže v Československu zajišťovat již dříve zmíněný Socialistický svaz mládeže. Všichni narátori jej však zmínili v souvislosti se školní docházkou, byl proto zařazen do části týkající se studia na střední škole.

Ačkoliv narátori ve svých vzpomínkách zdůrazňují, že SSM v jejich době nepůsobil nikterak ideologicky a výchovně, lze usuzovat, že jelikož jej tématicky zařadili ke střední škole, nikoliv k volnému času, vnímají jej jako oficiální instituci, jako povinnost. Opět je možné, že toto vnímání je silně ovlivněno prismaticem dnešní doby.

Každopádně se podle svých slov žádný z narátorů aktivit SSM příliš neúčastnil. Při vyprávění o volnočasových aktivitách jsou nejčastěji zmiňovány hospody a kluby, kina a oblíbené cíle procházek v Teplicích.

Například Bedřich popisuje situaci v Teplicích následovně: „*V Teplicích v tu dobu (pozn. v 80. letech) byly tři vinárny, dvě restaurace a pak hospody. Do vináren*

¹³⁶ KOCOURKOVÁ, K., VILÍM, K., *Teplice*, s. 55 – 56.

chodily ty dvacet a vejš, který vydělávali a měli na to peníze. Tam se člověk mihnul jednou, dvakrát do roka. A pak tady byly vyloženy knajpy. A tam chodili ty vlasatý týpci na to pivo. No a my... my jsme chodili tam, kde nám nalili. Ale zase nebyl jsem ten hospodskéj povaleč, co by každý týden někde pil. Na to bych ani neměl.“

Například Alena říká, že za svých mladých let trávila hodně času s kamarády venku. Uvádí oblíbené cíle svých procházek – „*Písečák, Doubravka, Letná...*“

Tato místa jsou vyhledávanými místy odpočinku i dnes. Také v rozhovorech s narátory vyrůstajícími v porevolučním období zazní několikrát chození na procházky po Teplicích jako oblíbená aktivita.

Ačkoliv sportovní aktivity byly v době komunistického režimu podporovány, zmínil je jen jeden, respektive jedna z narátorek vyrůstajících v období normalizace. Alena říká, že v 80. letech se v Teplicích začínal cvičit aerobic a vzpomíná na jeho lekce v prostorách školní tělocvičny.

Není přitom pravdou, že by se podobné sportovní aktivity skutečně rozvíjely až v 80. letech. Pohybové aktivity obecně byly rozvíjeny po celou socialistickou éru - jako nejzřetelnější příklad lze uvést Spartakiády. Na téma aerobicu se vyjadřuje pořad *Bud' fit v rytmu* z roku 1976, kde se praví: „*Poslední dobou stoupá zájem o rekreační gymnastiku spojenou s reprodukovanou hudbou. Kromě vlastního přínosu z gymnastiky dochází i k umocnění estetických zážitků při poslechu hudby odpovídající pohybům.*“¹³⁷

Narátori vyrůstající v porevolučním období naopak zmiňují sportovní aktivity velmi často, pochvalují si dostupnost fitness center i různých druhů sportů, kterým se mohou věnovat.

Narátori vyrůstající v období normalizace zmiňují několikrát také hudební kluby, jako třeba IN Klub v Novosedlicích. Narátori říkají, že bylo pořádáno množství menších koncertů a klubových vystoupení. Například František říká: „*A bylo hodně koncertů, každou chvíli, Petra Janů, Mišík... pomalu každé tejdě.*“

¹³⁷ *Retro*, Česká televize, [online], 2010, [cit. 2016 03-05], dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/210411000360015/>

Tím se přesouváme do oblasti kultury. V Teplicích v období normalizace fungovalo například Krušnohorské divadlo, kde působil operetní soubor. Zdejší opereta účinkovala s českým i zahraničním klasickým repertoárem bez větších experimentů. Příležitostně se v Teplicích konaly také operety spřátelených zahraničních souborů ze zemí východního bloku.¹³⁸ Vzhledem k charakteru teplického divadelního repertoáru není překvapivé, že se o divadle žádný z narátorů nezmínil. Pro tehdy mladé narátory nebyl operetní program atraktivní. Dnes Krušnohorské divadlo funguje jako stagionové a jeho program je značně rozmanitý. Přesto ani narátoři vyrůstající v porevolučním období divadlo při vyprávění o svém trávení volného času nezmínili. Nezmínili ho většinou dokonce ani při obecných úvahách o kulturních možnostech v Teplicích.

Naopak všichni narátoři obou generací zmínili kino. V době normalizace fungovalo v Teplicích kin několik – například kino Květen v budově divadla, kino Lípa v Trnovanech, či kino Svět v Řetenicích. Kulturní dům, ve kterém dnes sídlí kino Květen, byl dokončen v roce 1986.

Z výpovědí narátorů vyrůstajících v období normalizace je patrné, že kino bylo velmi oblíbeným druhem zábavy. Jeho program byl hodnocen jako poměrně atraktivní – ač výběr filmů podléhal schvalovacímu procesu, několik narátorů se nezávisle shoduje, že nezdřídka byly na programu filmy západní produkce a kina tak nabízela možnost shlédnout snímky jinde nedostupné.

Zájem o filmovou tvorbu je zajímavé sledovat také v souvislosti s rozvojem video přehrávačů. Ty do československých domácností začaly pronikat v 80. letech. Spolu s nimi se také rozšířila distribuce videokazet. Nikoliv však oficiální. Kazety se distribuovaly na černém trhu, půjčovaly se mezi lidmi a kopírovaly se.

Filmy zahraniční produkce, které byly oficiálně zakázané, pronikaly na československý trh několika způsoby. Jednalo se o kazety dovezené ze západních zemí soukromými osobami, o nahrávky ze zahraničních televizí, případně o úniky z producentůvých společností. Tyto cizojazyčné nahrávky byly následně opatřeny

¹³⁸ KILIÁN, J., *Teplice*, s. 340 - 341.

rychlodabingem, obvykle jednohlasým v nevelké kvalitě. Takto dabované zahraniční snímky byly dominantním zbožím na tehdejší černém trhu s videokazetami.¹³⁹

Na první filmy z videokazet vzpomíná také Gustav: „*Kamarádova rodina měla známého venku a sehnali video. A pak byly kazety, co se různě půjčovaly, protože v Teplicích mělo video možná dvacet lidí. To pak byly strašný kopie, jak se to přehrávalo, tak to zrnělo, kvalita hrozná. V tom bytě nás sedělo vždycky tak 20 a koukali jsme na televizi s úhlopříčkou 40 cm na hodinu a půl zrnění... to bylo naše první setkání třeba s hororama... koupili jsme si za 12 korun litrovku desertního vína a zírali jsme na to, co nám tam pustil.*“

Kina jsou oblíbeným druhem zábavy také pro narátory vyrůstající v porevolučním období. V současné době fungují v Teplicích kina dvě – Kino Květen v Domě kultury, které je v provozu od roku 1986, a multikino Premiere Cinemas se čtyřmi kinosály nacházející se v nákupním centru Galerie, které je v provozu od března roku 2014.

Narátori zpravidla volí návštěvu multikina, a to z důvodu vyššího pohodlí i atraktivnější programové skladby. Například Cecílie říká:

„*V Květnu je malej výběr a hrajou tam většinou starý filmy. V Galerii si můžu vybrat, co chci, kdy chci a ještě si dát popcorn. A lístky přitom stojí stejně.*“

Na otevření nového multikina ve městě přitom Kino Květen reagovalo modernizací sálu a výměnou sedaček.¹⁴⁰

Několik narátorů vzpomínajících na období normalizace zmínilo také zájem o hudbu. Jak již bylo řečeno, narátori vzpomínají na množství klubových koncertů, které v Teplicích a okolí probíhaly. Tři z nich navštívili také známý folkový festival Porta.

¹³⁹ ŠONKA, M., „*Šváca, Stalon a Vandam byli nejlepší.*“ *Mechanismy fungování černého videotrhu v Československu v letech 1983 – 1992*, diplomová práce, 2013, [online], [cit. 2016-03-02], dostupné z: https://is.muni.cz/th/262441/ff_m/Sonka_Matej_Magisterska_prace.txt

¹⁴⁰ TRAXLER, Z., Pítí už nebudeme mít mezi nohama, ale v držáku, *Teplický deník*, [online], 2014, [cit. 2016-02-28], dostupné z: http://teplicky.denik.cz/zpravy_region/piti-uz-nebudete-mit-v-kine-mezí-nohama-ale-v-drzaku-20140226.html

Porta je mezinárodní festival folkové a country hudby, který byl založen v roce 1966 v Ústí nad Labem. Organizačně byl zaštitěn SSM, jednalo se tedy o oficiální událost, přesto je někdy vykládán jako protestní akce. První tři roky se konal v Ústí nad Labem, následujících několik let se stěhoval po různých českých městech a od roku 1981, tedy v letech, kdy jej navštívili také zmínění narátoři, byl organizován v Plzni. Festival je pořádán i v současnosti, a to v Řevnicích. Tento rok oslaví své 50. výročí.¹⁴¹

Folková hudba je často vykládána jako protestní. Jak ale vykládá Přemysl Houda, autor knihy *Intelektuální protest nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace*, folk není možné chápat jako undergroundový proud, jelikož si nikdy nedělal nároky na změnu autoritativního diskurzu, a proto také nikdy nebyl režimem zakázán. Zakázáni byli pouze někteří autoři, což však nelze vztahovat k folku, jelikož zakázané umělce bylo možné nalézt napříč žánry.¹⁴²

I sami narátoři říkají, že ač byli příznivci folkové hudby, neviděli v ní politický protest.

Na svůj vztah k hudbě vzpomíná Alena: „*Líbila se mi ta hudba. Brácha měl kytaru, ale nikdy na ní nehrál, protože neměl hudební sluch. Tak jsem si jí půjčovala, naučila jsem se pár akordů, učily jsme se s kamarádkou, opisovali se písničky, akordy... když se někde jelo, tak se hrálo. Tak to už je ten první krok k tomu. Pak jsme jezdili na festivaly, na Portu a mě se to líbilo. Byl to prostě okruh lidí, kteří mají stejný zájem, tak to ty lidi stmelí.*“

František vzpomíná: „*Poslouchal jsem Kryla, nicméně Kryl se nedal oficiálně sehnat, takže jsem měl nějakou ohranou kazetu, a pak jsem poslouchal rádio Luxembourg. Ale musím teda říct, že se mně líbily ty písničky, ale moc jsem nechápal, o čem zpívá, protože mi připadalo, že je všechno normální. Žádný problém s ničím.*“

¹⁴¹ Historie Porty, *Porta*, [online], [cit. 2016-02-28], dostupné z: <http://www.porta-festival.cz/historie-porty>

¹⁴² Přemysl Houda, kurz *Folk mezi undergroundem a oficiální hudební scénou v době tzv. normalizace*, 10. 10. 2015, FHS UK

Šíření hudebních nahrávek probíhalo podobně jako šíření videokazet. Lidé si je navzájem půjčovali a kopírovali.

V současné době nejsou hudební festivaly pochopitelně ničím tak výjimečným. Narátoři vyrůstající v porevolučním období zmiňují své zážitky z festivalů na různých místech republiky. Jmenují také některé menší akce konané v okolí Teplic, jako je Benátská noc v Oseku či Casanovské slavnosti v Duchcově.

Za současnou největší kulturní akci v Teplicích považují všichni narátoři vyrůstající v porevolučním období každoroční zahájení lázeňské sezóny. Tato událost probíhá vždy poslední víkend v květnu, je charakteristická množstvím stánků, pout'ovými atrakcemi a několika hudebními scénami, na kterých se střídají více i méně známí hudebníci. Vyvrcholením akce je velký ohňostroj v noci ze soboty na neděli.

V souvislosti se zahájením lázeňské sezóny narátoři často zdůrazňují, že jde o „*jedinou pořádnou akci*“ a že kulturní nabídka ve městě je naprosto nedostatečná.

Vraťme se na moment k charakteristice normalizační doby, jak byla popsána výše. Normalizace, coby utužování režimu, je obvykle dávana do souvislosti s obratem lidí do soukromí. V té době vzkvétá chalupaření, tramping, oblíbené je sledování televize. Jak je tedy možné, že narátoři hovoří o setkávání v klubech, o koncertech, festivalech nebo kinech, jako by hovořili spíše o kultuře uvolněných 60. let?

Vysvětlení tkví v tom, že narátoři při popisu trávení volného času hovoří o letech svého mládí, tedy o 80. letech. Ač je normalizací podle velké části autorů nazýváno celé období 1969 – 1989, lze v něm sledovat jistou periodizaci.

Změna nastává na základě změn ve světové politice. V roce 1985 nastupuje na post generálního tajemníka ÚV KSSS Michail Gorbačov, který zavádí politiku tzv. perestrojky – přestavby a glasnosti - uvolnění. Na rozdíl od svých předchůdců neměl problém přiznat problémy, se kterými se hospodářství SSSR potýkalo, a byl nakloněn demokratizaci a jisté decentralizaci, které napomohou k vyšší efektivitě

v hospodářství. Tento přístup způsobil uvolnění nejen v SSSR, ale i v jeho východoevropských satelitech včetně Československa.¹⁴³

V roce 1987 pak Gorbačov vyhlásil plán demokratizace slovy: „*Bud' existuje demokracie, nebo společenská pasivita a konzervatismus. Není jiné volby, soudruzi.*“¹⁴⁴ Gorbačov si byl vědom, že své hospodářské plány nemůže realizovat při stávající politické struktuře. Podnikal proto kroky k její změně, aby se mu podařilo dostat ze hry komunistické konzervativce, kteří prováděným změnám odporovali. Gorbačovovy změny v duchu perestrojky a glasnosti nastolily podmínky, ve kterých mohlo dojít k Sametové revoluci v Československu a později i k rozpadu Sovětského svazu. To však předbíháme.

Nyní je již patrné, proč vyprávění narátorů o volném čase neodpovídá rozšířené představě o normalizaci. Je to v důsledku všeobecného uvolňování v 80. let. V 70. letech prožívali narátoři své dětství. Jejich vzpomínky na trávení času v tomto období tedy zmínili při vyprávění o svém dětství.

V tomto momentě je zajímavé srovnání s pohledy narátorek narozených v období druhé světové války. Tyto narátorky prožily své dětství v podmínkách totalitního režimu 50. let. Jako děti byly svědky „odsunu“ Němců, nového osidlování pohraničí nebo znárodňování. Svá mladá léta, na která bývá obecně vzpomínáno s jistou nostalgií, však prožily v uvolněných 60. letech. Obraz Teplic, jak jej popisují z této doby, se zdá být zcela odlišným od Teplic, jak je vykreslují narátoři vyrůstající za normalizace. Narátorky narozené v období druhé světové války popisují, že ještě počátkem 60. let Teplicemi často zněla Němična, o nedělích se choďovalo na promenády, pánové se zdravili sejmutím klobouku a dámy chodily hezky nastrojené. Tyto narátorky si také pamatují Teplice s původní historickou zástavbou. 60. léta v Teplicích pak popisují jako léta plná tance a kultury. Vzpomínají na koncerty v historické mušli, na taneční sály a každoroční plesy.

I dobové zdroje říkají, že v 60. letech v Teplicích vznikaly „bigbeatové“ skupiny, které napodobovaly západní vzory, rozšířila se nabídka knižních titulů, literárních pořadů, pásem poezie a podobně. Od roku 1965 slavili tepličtí studenti znovu

¹⁴³ LADRECH, R., WEGS, J. R, *Evropa po roce 1945*, s. 239.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 240.

majáles a ve druhé polovině 60. let došlo k obnovení soutěží krásy konaných v rámci tzv. festivalů krásy - hudebních, módních a filmových přehlídek.¹⁴⁵

Dramaticky líčí narátorky narozené v období druhé světové války rok 1968 a o letech sedmdesátých pak mluví jako o ošklivých či šedivých. Tyto své negativní postoje se však narátorky, podle svého vyprávění, snažily nepředávat svým dětem. Nechtěly jim způsobovat zbytečné problémy a na zaobírání se politickou situací podle svých slov rezignovaly. Jejich děti tak měly šanci vidět 70. léta jako zcela v pořádku. Snad i proto hovoří o možnostech v Teplicích generace narátorů vyrůstajících za normalizace jako o uspokojivých, zatímco generace starších narátorů hodnotí situaci v těchto letech negativně.

Rekreace

Velkým tématem trávení volného času jsou také dovolené. V této oblasti hrálo v období normalizace důležitou roli Revoluční odborové hnutí (ROH). ROH bylo monopolní odborovou organizací Československa, která vznikla v roce 1946 jako nástupce dřívější Ústřední rady odborů. Ačkoliv činnost ROH by měla spočívat v hájení zájmu zaměstnanců před zaměstnavateli, fakticky byla její činnost omezena na pořádání kulturních akcí a organizaci rekreace.¹⁴⁶ Řada zaměstnavatelů vlastnila rekreační zařízení, kde umožňovala trávit dovolenou svým zaměstnancům za velmi výhodných podmínek.

Na takové dovolené vzpomíná například Alena: „*Na dovolenou jsme jezdili samozřejmě do chatiček. To byly rekreace od organizací – máma byla zdravotní sestra, takže od OÚNZ¹⁴⁷, táta pracoval u Restaurací a jídelen, tak ty měli zase chatičky na Nežárce. Tam jsme jezdili často. My děti jsme tam litaly venku a akorát v poledne jsme se všichni sešli na oběd a večer na večeři. Něakej výlet možná byl, ale ne že bychom chodili podle mapy nebo chodili po hradech... s dětma jsme jezdili na Nežárce na nafukovací matraci a máma o nás moc nevěděla.*“

¹⁴⁵ KILIÁN, J., *Teplice*, s. 310.

¹⁴⁶ Bez razítka ROH jste nedostali byt ani nevyrazili na zahraniční dovolenou, *Radiožurnál*, [online], 2014, [cit. 2016-03-02], dostupné z: http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/encyklopedie/_zprava/bez-razitka-roh-jste-nedostali-byt-ani-nevyrazili-na-zahranicni-dovolenou--1418579

¹⁴⁷ OÚNZ – Okresní ústav národního zdraví

Další možností byly zmíněné chaty a chalupy, ať už vlastní či známých.

Cyril vzpomíná: „*My jsme nikdy nejeli na dovolenou jinam než k nějakým známejm. Jezdili jsme často do jižních Čech, tam žila moje teta. A oni dělali v družstvu a měli záhumenek, to byl švestkovej sad, a tam byla taková malá chaloupka, sušárna švestek, a tam jsme jezdili. Vevnitř to bylo asi 2 x 3 metry a my jsme tam všichni spali. A třeba proti dnešku, co bylo jinak, tam byly takový malý kmínka a my jsme šli do lesa, tam jsme porazili strom, přitáhli jsme ho tam, tam jsme ho rozřezali, nikomu to nevadilo. Normálně velkéj strom.*“

Obyvatelé Československa mohli cestovat také do zahraničí, avšak pouze do východního bloku. Podle Daniely však jezdil do zahraničí jen málokdo. Cyril vzpomíná, že byl u moře poprvé se školou v Jugoslávii, Bedřich a František naopak říkají, že byli na dovolené v zahraničí několikrát s rodiči.

Tradiční cílovou destinací českých turistů byla Jugoslávie, a to již od dob první republiky. Oblíbené však bylo také Bulharsko nebo Rumunsko. Každý, kdo se chtěl vydat na dovolenou do zahraničí, měl dvě možnosti – vyrazit sám či s cestovní kanceláří. V roce 1989 působilo v celém Československu deset cestovních kanceláří v čele s nejznámějším Čedokem. Pro srovnání – o rok později už jich bylo téměř šest tisíc.¹⁴⁸

Tomuto vývoji odpovídají i zkušenosti narátorů vyrůstajících po revoluci. Již od útlého věku jsou zvyklí na rekreace v zahraničí a s cestováním mají často bohaté zkušenosti. Někteří preferují zájezdy organizované cestovními kancelářemi, jiní raději cestují individuálně. Podle údajů Českého statistického úřadu z roku 2013 volilo cestování s cestovní kanceláří 52 % Čechů, kteří v tomto roce vyrazili na dovolenou.¹⁴⁹

¹⁴⁸ PETROV, M., *Co bylo (a nebylo) za reálného socialismu*, s. 235 – 236.

¹⁴⁹ Cestování Čechů v roce 2013 podle údajů ČSÚ, *The business of selling travel*, [online], 2014, [cit. 2016-03-03], dostupné z: <http://www.ttg.cz/cestovani-cechu-v-roce-2013-podle-udaju-csu/>

5 Zhodnocení výsledků

Normalizační léta jsou někdy nazývána obdobím tzv. gulášového socialismu. Vládnoucí komunistická strana legitimizovala svou moc snahou o zvyšování kvality spotřebního zboží a o normalizaci se proto často hovoří v souvislosti s rozvojem konzumního chování. Výměnou za zvyšování životní úrovně občanů pak měla být jejich politická pasivita.

Narátoři v diplomové práci označovaní jako „vyrůstající v období normalizace“ byli narozeni v době před nastolením těchto pořádků – v letech 1964 – 1969. Veškeré jejich vzpomínky na dětství a mládí tedy spadají právě do normalizačního období. Snad také proto v jejich vyprávění několikrát zaznívají názory, že neměli pocit, že by cokoliv bylo špatně, že jim nic nechybělo.

Na rozdíl od svých rodičů totiž neměli možnost srovnání s obdobím tzv. zlatých šedesátých, kdy vládly uvolněné poměry. Mezi narátory byli také dva, respektive dvě, narozené v období druhé světové války, které tedy období normalizace prožívaly již jako matky a manželky. Původním záměrem bylo výpovědi obou těchto generací spojit, jelikož obě mají na normalizaci určité vzpomínky. Ukázalo se však, že pohled narátorů, kteří pamatují i období přednormalizační, je zásadně odlišný.

Stěžejní část výzkumu tedy byla postavena na výpovědích narátorů, kteří v období normalizace vyrůstali, jelikož prezentují generaci vskutku čistě normalizační, jejíž vnímání světa, jak si jej osvojili v dětství a mládí, tedy postoje uplatňované při budování svého samostatného života, či výchově svých dětí, bylo zcela zásadně ovlivněno normalizačními pořádky.

Pro výzkum je toto rozhodnutí vhodné také s ohledem na nejmladší skupinu narátorů, v diplomové práci označovanou jako „vyrůstající v porevolučním období“. Generace vyrůstající v období normalizace je totiž generací rodičů generace vyrůstající v porevolučním období, tudíž její postoje byly uplatněny při výchově této nemladší sledované generace. Navíc narátoři vyrůstající v normalizačním období zažili v období normalizace přibližně stejnou část svého života, jakou narátoři vyrůstající v porevolučním období prožili dosud.

Výpovědi narátorů narozených v období druhé světové války jsou následně využity jako sonda napomáhající dalšímu vysvětlení zkoumané problematiky.

Zdá se totiž, že jelikož narátoři narození za druhé světové války mají srovnání s obdobím přednormalizačním, jsou k normalizační éře poměrně skeptičtí. Přesto se v zásadě podvolují normalizační strategii, věnují se plně svému soukromému životu a svou nespokojenost na venek nikterak neprojevují. Však už také v té době mají své rodiny a zaměstnání, a tak se věnují záležitostem pro ně prioritním. Zajímavé je, že svou nespokojenost se stávajícími pořádky nesdílí ani se svými dětmi. Podle svých slov je tím nechtějí zatěžovat a bojí se, aby kvůli takovým názorům neměli problémy. Nezapomeňme, že tyto narátorky pamatují i léta represivní totality v 50. letech. Tak může dojít k tomu, že vyrostle generace v zásadě plně přijímající „normalizační stav věcí“, jelikož není konfrontována s jiným přístupem či pořádkem.

Zatímco rodiče dětí vyrůstajících v období normalizace jim ve výchově dávají relativní volnost a děti tak vyrůstají ve velké míře venku s jinými dětmi – tak jako vyrůstali sami jejich rodiče, do organizace jejich volného času samovolně pronikají aktivity organizované SSM, o které mají samy děti zájem. Rodiče, ač sami často spíše protikomunisticky orientovaní, jim ve vstupu do Pionýra a dalších zájmových kroužků sdružených pod SSM nebrání, jelikož nechtějí mít potíže a samozřejmě nechtějí bránit dětem v aktivitách, které je baví.

Když narátoři vyrůstající v období normalizace dospějí do rodičovských let, své děti již vychovávají jiným způsobem, než jak byli vychováni sami. V daleko větší míře jim organizují čas, přihlašují je často z vlastní iniciativy – bez zájmu dětí samotných – na nespočet zájmových kroužků a o víkendech se vydávají na výlety. V zásadě lze říci, že při výchově svých dětí neuplatňují principy, které jim byly předány rodinou, ale spíše organizacemi, ať už školou, či Pionýrskou organizací, které jim zajišťovaly organizovanější způsob trávení volného času.

Sami toto vysvětlují tím, že v době jejich dětství bylo mnohem bezpečněji a nevadilo proto, když si děti hrály samy venku. Ježdění na výlety pak jistě z části souvisí s větším rozvojem motorismu a možná i lepší finanční situací rodin.

Již bylo řečeno, že při výběru střední školy byli mladí studenti stejně bezradní za normalizace jako po revoluci. Patrný byl pouze rozdílný význam, který výběru školy přikládali. Zatímco narátoři vyrůstající v období normalizace mluví na toto téma s lehkým úsměvem, narátoři vyrůstající v porevolučním období užívají při vyprávění na toto téma výrazy jako „neštěstí, frustrace, stres.“

Velký rozdíl mezi oběma skupinami narátorů spočívá v tom, že pro narátory vyrůstající v období normalizace to byla jediná volba, kterou museli udělat. Jak bylo řečeno, jakmile měli vybranou školu, bylo i zřejmé, v jakém oboru budou pracovat. Následující hledání zaměstnání již probíhalo velmi hladce. Oproti tomu narátoři vyrůstající po revoluci museli další volbu činit při výběru vysoké školy. Lze předpokládat, že v období normalizace by většina z nich na vysokou školu nešla. Po dokončení vysoké školy je však čeká další volba ohledně výběru zaměstnání.

Ať již pracující, či právě dokončující vysokoškolské studium, žádný z narátorů vyrůstajících v porevolučním období nemá jasnou představu, co bude dělat v budoucnu. Svě vzdělání nikdo z nich nevidí jako vstupenku do určitého oboru.

V podmínkách socialistického režimu, při povinné zaměstnanosti, bylo střídání povolání negativním jevem. Jedinec měnící častěji zaměstnání byl označen za tzv. fluktuanta, což jej řadilo téměř na úroveň alkoholově závislého. Narátoři vyrůstající v období normalizace si tak osvojili předpoklad, že měnit zaměstnání není žádoucí. Ačkoliv tedy větší část jejich profesního života probíhá v porevolučním období, drží se modelu neměnit zaměstnání, není-li to nutné z konkrétních vážných důvodů. Na svých pracovních pozicích proto velká část této generace setrvává již od revolučních dob. Žádný z těchto narátorů nezměnil za 26 let uplynulých od roku 1989 své zaměstnání více než jednou.

Nahlíženo socialistickou optikou, narátoři vyrůstající v porevolučním období jsou fluktuanti. Žádný z nich, který již pracuje, se nedomnívá, že by ve svém stávajícím zaměstnání setrval déle než několik let. Navíc mají všichni potřebu hledat, co by je bavilo, co by je naplňovalo. Nevidí své směřování jako dané vzděláním.

Je tedy patrný určitý konflikt mezi generacemi. Životní postoje, které získali narátoři vyrůstající v období normalizace, a které předávali svým dětem – narátorům

vyrůstajícím v porevolučním období, selhávají ve chvíli, kdy narátoři vyrůstající v porevolučním období dospějí a uvědomí si rozpor mezi postoji vštěpovanými jim rodiči a mezi realitou současné doby. Životní strategie, které si osvojili narátoři v období normalizace, dnes již nejsou platné. Generace jejich potomků tak často řeší konflikt mezi představami generace svých rodičů – „*Musím jít studovat, aby ze mě něco bylo, a tedy musím vědět, co ze mě bude, a jakmile dokončím studium, musím si přeci najít pořádnou práci, která jednou uživí mou rodinu.*“ (Hedvika)

Volnočasové aktivity obou skupin narátorů jsou v zásadě podobné, proměněné pouze dobovými trendy. A tak zatímco narátorky vyrůstající v období normalizace chodily na první hodiny aerobiku do školní telocvičny, narátoři vyrůstající v období po revoluci navštěvují vybavená fitness centra. V tomto ohledu je údajně Teplicko vybaveno velmi dobře.

Velmi zajímavým tématem, které by téměř zasloužilo vlastní výzkum, jsou možnosti kulturního vyžití v Teplicích. V tomto ohledu se výpovědi obou skupin narátorů velmi liší. Zatímco narátoři vyrůstající v období normalizace popisují Teplice s několika kinosály, řadou klubů, tanečních sálů a častými koncerty, narátoři vyrůstající v porevolučním období kritizují nedostatek kulturních možností v Teplicích a jako největší a často jedinou akci vnímají každoroční Zahájení lázeňské sezóny.

Změnil se tedy každodenní život jednotlivců v těch nejběžnějších ohledech na Teplicku se změnou režimu v roce 1989? Bezesporu ano. Situace, ve které vyrostla, či do které vyrostla porevoluční generace je zcela nesrovnatelná s tou, v jaké žili narátoři vyrůstající v období normalizace. Významně se proměnilo město Teplice, život v něm i přístup k němu.

6 Závěr

Sametová revoluce v roce 1989 přinesla změnu politického i hospodářského systému. Zcela nepochybně by však změny, které přinesla, měly být nahlíženy zejména jako změny společenské. Proměnila totiž strukturu společnosti, způsob života, uvažování lidí, celospolečenský diskurs.

Autorka diplomové práce si položila otázku, do jaké míry tato nezpochybnitelná společenská změna zasáhla každodenní životy obyvatel v obci Teplice v Ústeckém kraji. Pro zodpovězení této otázky byla zvolena metoda orální historie založená na výpovědích pamětníků, aby metoda odhalující zkušenosti a zážitky „obyčejných lidí“.

Pro výzkum byli záměrně vybráni narátoři pocházející z politicky neangažovaného prostředí, narátoři, jež je možné považovat za „běžnou většinu“. Konkrétní témata výzkumu, vybrané aspekty každodenního života, byly vybrány jako některé z typických témat zkoumaných dějinami každodennosti. Pro srovnání těchto aspektů za normalizace a v období po revoluci byly zvoleny dvě skupiny narátorů – jedni, kteří vyrůstali v období normalizace, a druzí, kteří vyrůstali v porevolučním období.

Srovnání zkušeností v obou historických periodách by sice mohli provést sami narátoři, kteří zažili obě sledovaná období, avšak takové srovnání by nutně bylo zatíženo nostalgií vlastních vzpomínek na svá mladá léta. Proto se jako vhodnější jeví komparace výpovědí dvou nezávislých skupin narátorů, z nichž každá prožila ve zkoumaném období přibližně stejnou část svého života.

V závěru si autorka dovolí prozradit, že předpokládala, že každodenní život zůstává v základních ohledech stejný bez ohledu na aktuální politický režim, zejména jsou-li zkoumány dvě generace rodičů a dětí, mezi kterými nutně probíhá předávání hodnot a zvyklostí.

Provedený výzkum však odhalil, že každodenní život obou skupin narátorů je zásadně odlišný, a to zejména v důsledku změny celkového diskurzu doby. Životní postoje mladší skupiny narátorů, které ovlivňují charakter jejich každodenního jednání, je zcela nekompatibilní s životním modelem, který pěstuje generace narátorů vyrůstajících za normalizace. V důsledku toho dochází k určitému generačnímu

nepochopení, případně k jisté „rozpolcenosti“ porevolučních narátorů, kteří tápou, ke kterému modelu se přiklonit.

V průběhu výzkumu se ukázalo být zajímavým tématem kulturní vyžití ve městě Teplice, které prošlo v posledních desetiletích výraznými změnami. Současné Teplice v porovnání s těmi socialistickými v tomto ohledu značně zaostávají. Vyplývá to nejen z čistého souhrnu možností, které měli tehdejší obyvatelé, a které Teplice nabízejí dnes, ale i ze samotných výpovědí narátorů, kteří nejsou spokojeni s aktuální nabídkou kulturních akcí a zařízení ve městě.

Téma kultury v Teplicích by bylo vhodné k dalšímu bádání, které by blíže objasnilo příčiny rozdílu v nabídce kulturních aktivit v době socialismu a nyní a snad by i pomohlo při dalším kulturním rozvoji oblasti.

7 Seznam použitých zdrojů

Literární zdroje

- BERAN, Jaroslav a kol. *Teplice, nejstarší lázně v ČSSR*. 1. vyd. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1962. 142, [1] s.
- HORSKÝ, J. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009. 339 s. Historické myšlení; sv. 46. ISBN 978-80-257-0124-9.
- HORSKÝ, J. *Teorie a narace: k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2015. 274 s. Historické myšlení; sv. 67. ISBN 978-80-257-1320-4.
- HROCH, M. Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní In ŠUBRT, J., ed. *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Vyd. 1. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. 136 s. Historická sociologie. ISBN 978-80-86879-25-3.
- HOFFMAN, A. Realiability and validity in oral history, In DUNAWAY, D. K., BAUM, W. K. (ed.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham, MD (USA), AltaMira Press, 1996. ISBN: 978-0-7619-9189-2 COH.
- IGGERS, G. *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 177 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 16. ISBN 80-7106-504-8.
- KILIÁN, J. a kol. *Teplice*. Vydání první. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 541 s. Dějiny českých, moravských a slezských měst. ISBN 978-80-7422-339-6.
- KOCOURKOVÁ, Květoslava a VILÍM, Karel. *Teplice*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2009. 77 s., [72] s. obr. příl. Zmizelé Čechy. ISBN 978-80-7185-966-6.

- KYNDROVÁ, D. *Rituály normalizace: Československo 70.- 80. let = The rituals of normalization: Czechoslovakia in the 1970s and 1980s.* [Praha]: KANT, 2011. 175 s. ISBN 978-80-7437-044-1.
- MAYER, F. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita.* Vyd. 1. Praha: Argo, 2009. 273 s. Historické myšlení; sv. 47. ISBN 978-80-257-0151-5.
- MUSIL, J. *Urbanizace v socialistických zemích.* 1. vydání. Praha: Svoboda, 1977. 360 stran. Sociologická knižnice; 88.
- NOHEJL, M. *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze: pojednání o východiscích fenomenologické sociologie.* Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 117 s. Studie; sv. 33. ISBN 80-86429-02-4.
- NOVÁK, E., Sociopatologie československé společnosti, *Listy*, č. 5, 9/1988, ISSN 1210-1222.
- OTÁHAL, M. *Normalizace 1969-1989: příspěvek ke stavu bádání.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. 105 s. Sešity ÚSD; sv. 36. ISBN 80-7285-011-3.
- PETROV, M. *Retro ČS. Co bylo (a nebylo) za reálného socialismu.* Vyd. 1. Brno: Jota, 2013. 245 s. ISBN 978-80-7462-422-3.
- RATAJ, J., HOUDA, P. *Československo v proměnách komunistického režimu.* Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2010. 455 s. Vysokoškolská učebnice. ISBN 978-80-245-1696-7.
- SEDLÁK, P., Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání, *Soudobé dějiny*, č. 1 – 2, 2013, s. 120 – 157
- *Sčítání lidu, domů a bytů 1970: kraj Severočeský : okres Teplice.* Teplice: Okr. odd. Čes. statist. úřadu, 1973.
- ŠUBRT, J. K otázce historického vědomí, In ŠUBRT, J., ed. *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum.* Vyd. 1. Kolín:

Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. 136 s. Historická sociologie. ISBN 978-80-86879-25-3.

- ŠUBRT, J., MASLOWSKI, N., LEHMANN, Š., Soudobé teorie sociální paměti In MASLOWSKI, N. a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.
- ŠUBRT, J., PFEIFEROVÁ, Š., Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí In ŠUBRT, J., ed. *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Vyd. 1. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. 136 s. Historická sociologie. ISBN 978-80-86879-25-3.
- VANĚK, M., Od prvních výzkumu orální historie k první konferenci České asociace OH v Českých Budějovicích v roce 2009 (a ještě o kousek dál) In PETRÁŠ, J. a kol. *Příběh je základ-- a lidé příběhy potřebují--*, aneb, *Teoretické a praktické aspekty orální historie: (sborník příspěvků z konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 2009)*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2010. 224 s. Jihočeský sborník historický, suppl. 3. ISBN 978-80-87311-14-1.
- VANĚK, M., MŮCKE, P., PELIKÁNOVÁ, H. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7285-089-1.
- VANĚK, M., MŮCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 1. vyd. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. 293 s. ISBN 978-80-87398-22-7.
- WAGNEROVÁ, A., Biografie německých antifašistů ze Sudet mezi individuálním příběhem a historickým dokumentem – Neboli možnosti a hranice orálněhistorické metody jako vědecké disciplíny a její subverzivní charakter, In PETRÁŠ, J. a kol., *Příběh je základ... a lidé příběhy potřebují... Aneb teoretické a praktické aspekty orální historie: (sborník příspěvků z konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 2009)*. České

Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2010. 224 s. Jihočeský sborník historický, suppl. 3. ISBN 978-80-87311-14-1.

- WEGGS, J. R., LADRECH, R. *Evropa po roce 1945*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. 371 s. Dějiny Evropy. ISBN 80-7021-507-0.
- ZARECOR, K., E. *Utváření socialistické modernity: bydlení v Československu v letech 1945-1960*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2015. 419 s. Šťastné zítřky; sv. 16. ISBN 978-80-200-2308-7.

Elektronické zdroje

- Bez razítka ROH jste nedostali byt ani nevyrazili na zahraniční dovolenou, *Radiožurnál*, [online], 2014, [cit. 2016-03-02], dostupné z: http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/encyklopedie/_zprava/bez-razitka-roh-jste-nedostali-byt-ani-nevyrazili-na-zahranicni-dovolenou--1418579
- Bílá cesta v Teplicích, *teplice-teplitz.net*, [online], 2012, [cit. 2016-01-07], dostupné z: <http://teplice-teplitz.net/clanky/cist/nazev/26-vysokoskolske-prace-a-vyzkumy>
- Cestování Čechů v roce 2013 podle údajů ČSÚ, *The business of selling travel*, [online], 2014, [cit. 2016-03-03], dostupné z: <http://www.ttg.cz/cestovani-cechu-v-roce-2013-podle-udaju-csu/>
- Databáze demografických údajů za obce ČR, *Český statistický úřad*, [online], [cit. 2016-01-07], dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-obce-cr>
- Domácnosti v Ústeckém kraji, *Český statistický úřad*, [online], [cit. 2016-03-03], dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xu/domacnosti_v_usteckem_kraji
- Etický kodex a etické směrnice, *Hospodářská a kulturní studia (HKS)*, [online], [cit. 2016-03-01], dostupné z: http://www.hks.re/domains/hks.re/wiki1/doku.php?id=eticky_kodex.

- Historie Porty, *Porta*, [online], [cit. 2016-02-28], dostupné z:
<http://www.porta-festival.cz/historie-porty>
- HOLÝ, J., Dějiny Svazu klubů mládeže, *Svaz klubů mládeže*, [online], [cit. 2016-03-02], dostupné z: <http://www.svaz-klubu-mladeze.cz/historie-skm/>
- Charakteristika okresu Teplice, Český statistický úřad, [online], [cit. 2016-01-07], dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xu/charakteristika_okresu_teplice
- Milan Míšek: Počítalo se, že kvůli uhlí se bude bourat v Teplicích i v roce 2000, *teplice-teplitz.net*, [online], [cit. 2016-01-07], dostupné z: <http://teplice-teplitz.net/clanky/cist/nazev/10-milan-misek-pocitalo-se-ze-kvuli-uhli-se-bude-bourat-v-teplicich-i-v-roce-2000>
- Non-medical determinant of health: Alcohol consumption, [online], [cit. 2016-02-03], dostupné z: <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=30126>
- Pionýrská organizace, Totalit.cz, [online], [cit. 2016-02-27], dostupné z:
<http://www.totalita.cz/vysvetlivky/po.php>
- Podíl nezaměstnaných osob, pracovní místa v evidenci úřadu práce, *Český statistický úřad*, [online], [cit. 2016-03-02], dostupné z:
<https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=statistiky#katalog=30853>
- *Retro*, Česká televize, [online], 2010, [cit. 2016-03-05], dostupné z:
<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/210411000360015/>
- Studenti vysokých škol mohou podat žádost o stipendium, *Oficiální stránky statutárního města Teplice*, [online], 2014, [cit. 2016-02-28], dostupné z:
http://www.teplice.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=16600&id=3903&n=studenti-vysokych-skol-mohou-podat-zadost-o-stipendium

- ŠONKA, M., „Šváca, Stalon a Vandam byli nejlepší.“ *Mechanismy fungování černého videotrhu v Československu v letech 1983 – 1992*, diplomová práce, 2013, [online], [cit. 2016-03-02], dostupné z: https://is.muni.cz/th/262441/ff_m/Sonka_Matej_Magisterska_prace.txt
- TRAXLER, Z., Pítí už nebudeme mí mezi nohama, ale v držáku, *Teplický deník*, [online], 2014, [cit. 2016-02-28], dostupné z: http://teplicky.denik.cz/zpravy_region/piti-uz-nebudete-mit-v-kine-mezi-nohama-ale-v-drzaku-20140226.html
- Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu, *Český statistický úřad*, [online], 2014, dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20536250/17023214.pdf/7545a15a-8565-458b-b4e3-e8bf43255b12?version=1.1>
- VYVÁŽILOVÁ, I., *Rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek*, bakalářská práce, [online], 2010, [cit. 2016-25-2], dostupné z: https://is.muni.cz/th/257826/pravf_b/Rodicovska_dovolena_a_rodicovsky_prispevek.pdf
- Zákon o ochraně osobních údajů (Zákon č. 100/2000 Sb.) , *Portál veřejné správy*, [online], [cit. 2016-03-09], dostupné z: <https://portal.gov.cz/app/zakony/zakon.jsp?page=0&nr=101~2F2000&rpp=15#seznam>.

8 Seznam tabulek

Tabulka 1: Seznam narátorů pro období normalizace.....	13
Tabulka 2: Seznam narátorů pro porevoluční období	13
Tabulka 3: Nejvyšší ukončené vzdělání obyvatel starších 15 let podle údajů sčítání lidu v letech 1970 – 2011	53